

6. A KONSTRUKTÍV EGYÜTTMŰKÖDÉS IDŐSZAKÁNAK FŐ KÉRDÉSEI A MAGYAR KORMÁNY ÉS A MAGYAR KISEBBSÉGEK ELVÁRÁSAINAK TÜKRÉBEN (1925–1932)

A szervezet munkájába bekapcsolódó magyar kisebbségi politikusok és az érintett magyar kormánysszervek Kongresszussal kapcsolatos elképzelései között nem mutatható ki lényegi különbség, s ez jelentősen megkönnyíti az 1925 és 1938 közötti időszak „magyar szempontból” való korszakolását. A szervezethez fűződő viszony alapján az 1932-es év tekinthető vízválasztónak, amikor Kánya Kálmán, az új külügyminiszter elunva az általa alacsony propagandaértékűnek ítélt elméleti munkát, a Kongresszus mögül való kihátrálás mellett döntött. Ahhoz, hogy a magyar kisebbségek végül mégsem léptek ki a szervezethez, nem sok köze volt a Kongresszus valódi tevékenységének. Sokkal inkább az a félelem játszott ebben meghatározó szerepet, hogy a kollaboránsnak tekintett magyar kisebbségi politikusok így esetleg nemzetközi szereplési lehetőséghez juthatnának.

Bár az első évek sem voltak teljesen mentesek a Kongresszus vezetése és a magyar küldöttek közötti nézeteltérésektől, az együttműködés fontossága, valamint a szervezet megreformálhatóságába és megreformálандóságába vetett hit sokáig áthidalta az ellentéteket. 1925 és 1929 között ez a viszony, főleg a későbbiek tükrében, majdhogynem harmonikusnak volt nevezhető. Ekkor még túlságosan nem terhelték meg sem az elméleti munka háttérbe szorítását célzó magyar követelések, sem Ammende egyéni, a külügyminisztériummal előre nem egyeztetett akciói. 1929 után azonban a helyzet fokozatosan megváltozott, s ez 1932 végére komoly bizalmi válság kialakulásához vezetett a magyar szereplők és Ammende között.

6.1 A „HARMONIKUS EGYÜTTMŰKÖDÉS” IDŐSZAKÁNAK FŐ KÉRDÉSEI (1925–1929)

6.1.1 Állandó szervezet és saját lap

Bethlen István kétségkívül elsősorban az akció propagandaértékét tartotta szem előtt, amikor 1925 nyarának végén támogatásáról biztosította Ammendét. A fenntartásait megfogalmazó német követnek pedig tudomására hozta, hogy hasznosnak tartaná egy olyan kisebbségi újság megjelentetését is, amelynek elsődleges célközönsége esetleg az államok népszövetségi küldötteinek köre lehetne.¹ Ekkor még nem került napirendre a szervezet kérdése, hisz’ senki sem tudhatta előre, hogy az első találkozót, feltéve, ha egyáltalán létrejön, vajon követik-e továbbiak. Ammende természetesen szerette volna, hogy a konferencia ne egyszeri esemény legyen, hanem egy folyamat kezdete, ezért azzal is biztosan számolt, hogy ha sikerül a német külügyminisztérium és a német kisebbségi vezetők fenntartásait elosztatnia, előbb-utóbb szóba kell kerülnie a szervezeti keretek kérdésének is. Az első kongresszust követően a német csoport vezetői körében a szilárd szervezeti keretek kiépítésének gondolata hivatalosan még fel sem merült. Ennek ellenére Ammende a konferencia után azonnal elkezdett foglalkozni a kérdéssel. A tervezés e korai fázisába magyar oldalról Jungerthet és Jakabffyt, német részről pedig Schiemannt és Hasselblattot vonta be.

Jungerth azt tanácsolta neki, hogy egy öttagú állandó Tanács álljon a szervezet élén, az elnök pedig az öt személy közül kerüljön ki, évenkénti váltással. A gyakorlati teendőket az elnöknek alárendelt három szervre bízta volna: a Tanács irodájára, élén egy irodaigazgatóval (Ammende), a sajtóorgánumra és a jogi bizottságra. A kisebbségek közötti bizalom megőrzése érdekében mindhárom szervet más-más nemzetiségű vezető irányította volna.² A diplomata Budapesttel egyébként előzőleg nem egyeztetett elképzelését néhány nappal később a Dísz tér is jóváhagyta.³

Láthatóan Ammende is egyetértett a követ javaslatával, mivel alig egy hónap múlva ugyanezt az elképzelést vázolta fel Jakabffynak.⁴ Egyben megosztotta vele a főtitkári poszttal kapcsolatos gondolatait is. A főtitkári posztot, illetve a főtitkár tevékenységi körét két okból sem lehetett szerinte a Népszövetség főtitkárának analógiájára felépíteni. Egyrészt azért nem, mert nem lehetett olyan személyt találni, akit minden csoport feltétel nélkül elfogadott volna, másrészt pedig azért nem, mert ebben az

esetben az nem végezhető volna aktív politikai tevékenységet. Ezért azt javasolta, hogy a főtítkár helyett inkább a Választmány, illetve a mindenkori elnök kapjon reprezentatív politikai funkciót. Egy Wilfannak írott későbbi levelében is hasonlóképpen érvelt.⁵

Közben Ammende és Jungerth között tovább folytak az egyeztetések a szervezeti kérdésekről. December 29-én a titkár közölte a követtel, hogy mivel Schiemann alapvetően egyetértett a Tanácsra és az annak alárendelt három szervre tett javaslattal, így az német részről feltehetően elfogadottnak tekinthető.⁶ Véleménykülönbség mindössze abban alakult ki közöttük, hogy az összekötő iroda székhelye Genfben vagy Bécsben legyen-e. A lettországi német politikus az osztrák főváros mellett kardoskodott, s érvei előtt végül Jungerthnek is meg kellett hajolnia. Nem elsősorban azért, mert Schiemann szerint a Népszövetség állandó közelsége és a „frankofil miliő” rossz hatással lehetne a szervezetre, hanem sokkal inkább azért, mert a kisebbségekkel való kapcsolattartást a nagy távolság jelentősen megnehezíthette volna. Jungerth végül csupán annyit kötött ki, hogy az éves konferenciákat mindenképpen Genfben kell megrendezni.

Az önálló sajtóorgánum kérdésével kapcsolatban is több kérdés volt tisztázásra. Ammende és Schiemann nem tudta eldönteni, hogy egy politikai napi-, illetve hetilap, vagy esetleg egy folyóirat alapítása lenne adott esetben a legcélszerűbb. Jungerth a kétségtől megelégedő és a jövőben is várható pénzügyi nehézségekre hivatkozva az utóbbi mellett foglalt állást. A szerkesztő személyének kérdésében azonban komoly ellentét bontakozott ki a német politikusok és a magyar követ között. Jungerth ugyanis Jakabffy mellett kardoskodott, míg azok hallani sem akartak magyar nemzetiségű szerkesztőről. Attól tartottak ugyanis, legalábbis ezzel érveltek, hogy ebben az esetben a szervezet a külvilág szemében menthetlenül magyar–német üggyé válna.

Az önálló lap kérdése és annak esetleges magyar vonatkozása az elkövetkezendő néhány hónapban még többször napirendre került. Jungerth január 3-i jelentése után Khuen-Héderváry arról tájékoztatta a követet, hogy értesülései szerint Ammende tárgyalásokat folytat Jakabffyval a *Magyar Kisebbség* központi, háromnyelvű kisebbségi orgánummá fejlesztésének lehetőségéről.⁷ Ammende és Jakabffy egyeztetéséről nem sokat tudunk, de tény, hogy a külügyminisztérium még április közepén is abban a hiszemben volt, hogy feltehetően Jakabffy folyóiratának idegen nyelvű változata (*Glasm Minoritätler – La voix des minorités–Die Stimme der Minderheiten*) lesz a Kongresszus hivatalos folyóirata.⁸ Ehhez képest

Jungerth március 29-én azt jelentette Budapestre, hogy Ammendének semmilyen terve sincs az erdélyi folyóirattal.⁹ A titkár saját állítása szerint mindössze azt mérlegelte, hogy a magyar politikus talán számításba jöhetne majdani lapszerkesztőként. Amellett, hogy Ammende meglepettette a követ előtt Jakabffy szerkesztői megbízatásának lehetőségét, azonnal közölte, hogy a lap szigorúan csak a Kongresszus irodájának székhelyén jelenhet meg. Ezzel azonban, tekintve a jelentős földrajzi távolságot, az aktív erdélyi politikust lényegében automatikusan kizárta az esélyesek közül.

A balti államok német kisebbségeinek márciusi regionális ülése után, melyet Schiemann vezetett, nyilvánvalóvá vált, hogy az állandó iroda kérdésében a németek, a szűkös anyagi helyzetre hivatkozva, maximum addig hajlandók elmenni, hogy abban legfeljebb egy „összekötő tisztviselő” és egy kisegítő személy dolgozzék.¹⁰ Az önálló újságról pedig semmilyen döntést nem hoztak. Ez egyértelművé tette, hogy a szervezeti kérdésekről s a sajtótevékenységről lassan formálódó német elképzelés nem egyezik meg a magyar törekvésekkel. Utóbbiak ugyanis szilárd szervezeti kereteket akartak, jól működő központi irodával s egy lehetőleg magyar irányítás alatt megjelenő folyóirattal.¹¹ Ezek után egyáltalán nem meglepő, hogy a két különböző álláspont már az 1926-os konferencián szembe került egymással.

A Genfben megjelent német vezetők álláspontját rendkívül pontosan, mellébeszélés nélkül foglalta össze Junghann, aki megfigyelőként abban az évben is részt vett az üléseken: „A német csoport teljes egyetértésben azt az álláspontot képviseli, hogy az európai kisebbségek szilárd szervezete nem kívánatos. Az okokra itt nem kell részleteiben kitérni. Akármennyire is úgy gondolják, hogy a Nemzetiségi Kongresszust a jövőben is fel kell eszközként használni, attól tartanak, hogy egy állandó szervezet, melynek állandó feladatokat kell maga elé kitűznie, olyan nehézségeket okozhat, melyek a széteséshez kell, hogy vezessenek.”¹²

A szervező bizottság végül abban állapodott meg, hogy 1. az Elnökség megbízza Ammendét a titkári teendők ellátásával, és hogy 2. Ammende időről időre kiad egy egyszerű bulletint a résztvevők számára, az Elnökség utasításai alapján, mely bulletin a Kongresszus visszhangját, egyes újságcikkeket, illetve a mozgalom számára fontos dokumentumokat ismerteti.¹³ Ehhez képest a bizottság magyar előadója beszámolójában némileg átértelmezte az előzőleg elfogadott irányelveket: „Csak abban volt vita közöttünk, hogy egy állandó szervezetet hozunk-e létre, mint ami-

lyen az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója, vagy átmenetileg egy kongresszusi közösséget alkossunk. Több fontos ok miatt, melyekre itt nem akarok kitérni, arra az eredményre jutottunk, hogy ma még nem lehetséges egy állandó szervezet létrehozása, habár személyes véleményem szerint ennek kellene lennie mozgalmunk legfontosabb céljának.”¹⁴ A lap kérdéséről pedig a következőket mondta: „A kisebbségi mozgalomnak sürgősen szüksége van egy folyóíratra, melyen keresztül tájékoztathatja törekvéseiről a közvéleményt.”¹⁵ Ez az interpretáció azonban csúsztatás volt, amit úgy is lehetett értelmezni, hogy a Kongresszus megtette az első lépést az állandó Titkárság és az állandó folyóirat felé. Junghann ugyan biztos volt benne, hogy a magyaroknak a jövő évben sem sikerül majd elképzeléseiket keresztülvinni, de tartott tőle, hogy törekvésük német szempontból kedvezőtlen folyamatokat indíthat be.¹⁶

A Titkárság a következő évben kezdte meg működését. A bécsi központ megnyitása azonban nem ment zökkenőmentesen. Már 1926 novemberében át kellett volna ugyanis adni, februárban azonban még mindig csak a segéderő, Becker titkár tartózkodott a volt császárvárosban. Flachbarth a Választmány februári ülésén a késlekedést számon is kérte Ammendén.¹⁷ Azt is a főtitkár fejére olvasta, hogy kacérkodni mert azzal a gondolattal, hogy elfogad egy, a bécsi csehek által felajánlott helyiséget az iroda számára. Ezt a magyar küldött teljességgel elfogadhatatlannak tartotta. Azzal érvelt, hogy ebben az esetben „az a látszat keletkezhetne”, hogy a főtitkár a csehek befolyása alá került. Valójában Flachbarth biztosan nem a látszattól tartott, hanem sokkal inkább attól, hogy Ammende így sokkal inkább kénytelen lenne figyelembe venni a cseh kisebbség s rajta keresztül Csehszlovákia érdekeit tevékenysége közben. Az iroda végül 1927. április 1-jén bérelt helyiségben kezdte meg működését, személyzetét pedig a főtitkáron kívül egy segéderő és egy gépirónő alkotta.¹⁸

A bulletin első száma már 1926 novemberében megjelent *Mitteilungen der Geschäftsführung* cím alatt. A kezdetben csak szűk körben terjesztett lap beszámolt az új petíciókról, a Kongresszus üléseiről, az egyes államokban érvényes törvényi szabályozásról, s utalt a kisebbségi kérdésben megjelent fontosabb publikációkra is. 1930-ban adta át helyét az azután még hat évig megjelenő *Pressewochenschau zur Nationalitätenfrage*, illetve 1932-től *Europäische Nationalitätenkorrespondenz* című, ekkor már teljesen egyértelműen német érdekek szerint szerkesztett lapnak.¹⁹ Az újságot kezdetben Ammende szerkesztette, a harmincas évek elején azonban újságíró testvére, Erich is bekapcsolódott a munkába.

A szervezet és az önálló lap kérdésében a második kongresszus után kialakult helyzet valójában kompromisszumnak tekinthető, amellyel, legalábbis időlegesen, mind a magyar, mind pedig a német fél elégedett lehetett. A németek az 1926 után kialakult szervezetet lényegében egy nem folyamatosan működő mozgalomnak tekintették, melynek szervei a Titkárság kivételével csak alkalmanként ültek össze. Az állandó irodában dolgozó, amúgy is minimális létszámmal működő Titkárság hivatalos feladatai közé pedig „mindössze” az előkészítő és a zsurnalisztikai lépések tartoztak.²⁰ Nem véletlen, hogy a megfigyelőként részt vevő Max Hildebert Boehm az 1928-as kongresszus után elégedetten állapította meg, hogy „nagyjában és egészében sikerült megőrizni a szervezet lebegő állapotát”.²¹ Ráadásul a Kongresszus hivatalos orgánuma a német, s a szervezet jövőjéért amúgy is aggódó, tehát szükségképpen óvatos Ammende ellenőrzése alá került, s ezzel sikerült elkerülni, hogy „a bulletin a kisebbségek egyes csoportjai számára egy ügyesen alkalmazott taktika mellett azt a lehetőséget kínálja, hogy egy ilyen jellegű folyóirat segítségével propagandisztikus céljaik számára széles platformot teremtsenek.”²²

Magyar szempontból viszont mindenképpen pozitív fejleményként értékelték, hogy az állandó székhellyel rendelkező Titkárság egyáltalán létrejött, ráadásul Ammendével az élén, aki a magyar külügyminisztériummal jó kapcsolatot tartott fenn. Igaz ugyan, hogy csak három személy dolgozott a bécsi hivatalban, de ez nem jelentette automatikusan azt, hogy a Titkárság a jövőben ne lenne továbbfejleszhető. Magyar részről a bécsi központ munkájától sokat reméltek, s elsősorban nem az alkalmazottak számára koncentráltak, hanem a munka hatékonyságára. A választmánnyal kapcsolatos Jungerth-javaslat ugyan csak részben valósult meg, mivel a szerv élén álló elnököt végül is nem rotációval választották, hanem elfogadták, hogy forma szerint Wilfan legyen a Kongresszus mindenkorai első embere. Ez a fejlemény azonban nem jelentett különösebb problémát, mivel a Választmány összetétele állandó lett, ami biztosította, hogy a magyar csoport ne maradjon benne képviselő nélkül, s beleegyezése hiányában semmilyen lényegi kérdésben ne születhessen döntés. Ami pedig az újságot illeti, igaz ugyan, hogy nem egy harcos propagandaakciókra felhasználható, magyar szerkesztés alá kerülő orgánumról döntött a Kongresszus, de az új helyzet mindenképpen előrelépésnek volt tekinthető. A semminél mindenképpen több volt, hogy az új kiadvány a Népszövetség befolyásos funkcionáriusaihoz és az üléseken részt vevő politikusok egy részéhez is eljutott. Ráadásul az ENNSZ még ugyaneb-

ben az évben – titkos német külügyminisztériumi támogatással – beindította saját folyóiratát, melynek szerkesztésében a bulletinre érvényes megszorítások természetesen nem voltak érvényesek. A folyóirat az egyes európai kisebbségek helyzetéről is rendszeresen beszámolt, s magyar kisebbségi politikusok is publikáltak benne.²³

Az észtországi magyar követ által még 1925. végén javasolt jogi tanácsadással foglalkozó szerv előkészítése azonban már elgondolásának pillanatában megfeneklett. Schiemann ugyanis még ugyanazon év decemberének végén a kérdésben úgy foglalt állást, hogy annak megvalósítása nem égetően fontos.²⁴ A felvetés ideiglenesen le is került a napirendről. Legközelebb az 1928-as kongresszuson került ismét terítékre, igaz, csak egy bejelentés erejéig, amikor Hasselblatt egy Európai Nemzetiségi Jogi Társaság megalapításának előkészítő munkálatairól számolt be.²⁵ Az észtországi német politikus már az előző év augusztusában elkészített ezzel kapcsolatban egy tervezetet.²⁶ Hasselblatt nem tartotta kívánatosnak, hogy a Titkárság keretein belül alkalmazzanak magasan képzett, a kisebbségek helyzetével is tökéletesen tisztában lévő szakértőket.²⁷ Egyrészt azért, mert az anyagi háttér megteremtését reménytelen feladatnak látta, másrészt pedig azért, mert egy önálló, tehát a Kongresszustól formailag is független szervezet alapításával elkerülhetőnek tartotta, hogy a Kongresszus létét kockára tegyék a konkrét kérdésekben való állásfoglalásokkal. A társaság azonban csak elképzelés maradt.

A kérdés legközelebb 1932-ben került napirendre, amikor Zamutali, romániai orosz képviselő 1930-as indítványának megvalósításaként a Választmány a nemzeti kisebbségek panaszainak felülvizsgálatára egy Genfben működő testület megalapítására tett javaslatot.²⁸ Ennek elnökevé a katalán Juan Estelrichet, alelnökké pedig az év egy részében amúgy is Genfben tartózkodó Kurt Graebét, illetve Balogh Arthurt választották.²⁹ Az elképzelés azonban zátonyra futott, mivel a megválasztott kisebbségi vezetők nem jelentek meg az üléseken, a kisebbségek pedig nem juttatták el petícióikat a valójában csak virtuális testületnek.³⁰ Egy jogi kérdésekkel (is) foglalkozó szerv létrehozását utoljára 1934–35-ben kísérelték meg, immár erősen megváltozott körülmények között, Jakabffy Elemér javaslatára.³¹ Azonban ez a próbálkozás sem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket.

Bár a szervezeti keretek, eltekintve az időről időre felvetődő jogi ügyekkel foglalkozó testület kérdéséről, 1926–27 után megszilárdultak, a magyar kisebbségek, hátuk mögött az illetékes magyar kormányzervek-

kel, nem tettek le végleg arról, hogy a magyar pozíciókat bizonyos tisztaságok kiharcolásával tovább erősítsék a szervezetben. Jó példa erre az 1929-ban megalakult Európa Kisebbségi Újságírók Szövetsége. A szövetség hivatalosan nem volt a Kongresszus szerve, tagjai annak újságíró küldöttei közül kerültek ki. Előkészítő bizottsága az 1928-as konferencia alatt tartotta alakuló üléseit az olaszországi szlovén Engelbert Besednjak vezetésével. 1929. február 1-jén Khuen-Héderváry arra utasította a Választmány bécsi ülésére utazó Sulyokot, hogy igyekezzék megakadályozni, hogy Besednjak kerüljön az új szervezet élére.³² A miniszter állandó helyettese a szlovén politikussal szemben azt hozta fel, hogy megválasztásával már a második olaszországi szlovén kerülne fontos pozícióba, ami a szervezetnek olaszellenes élt adhatna, s ez a magyar külpolitikai vonalvezetés szempontjából nemkívánatos fejlemény lenne. Nem tudni, hogy Khuen-Hédervárynak valóban ez volt-e a legfőbb kifogása a politikussal szemben, vagy egyszerűen csak a magyarok pozícióit akarta Sulyok helyzetbe hozásával erősíteni. Ammende mindenesetre így értékelte a Besednjak elgáncsolására tett kísérletet.³³ Budapestre való visszaérkezése után Sulyok azt jelentette Khuen-Hédervárynak, hogy a terv sikertelenül: a sajtóügyekek irányítására egy háromtagú direktóriumot neveztek ki, melyben rajta kívül Uexküll és a bécsi cseh Drnát kapott helyet.³⁴ A Szövetség későbbi tevékenységéről nem sokat tudunk, az azonban bizonyos, hogy élére mégiscsak Besednjak került. Jelentős tevékenységet nem fejtett ki, s úgy tűnik, hogy a Kongresszus keretein kívül valójában nem is létezett, s erejéből mindössze a konferenciák alatti, illetve utáni megbeszélésekre futotta.

A másik magyar törekvés arra irányult, hogy a Titkárságon egy magyar kisebbségi segéderőt (titkárt) alkalmazzanak. Jakabffy 1934-ben Prokopy Imrét, majd Szüillő a kérdés 1937-es ismételt felmerülésekor Kövér Gusztávot tartotta volna erre a feladatra legalkalmasabbnak.³⁵ Bár a témában folytak egyeztetések a szervezet vezetőségében, főleg Jakabffy javaslatáról, a Titkárság személyi állományát végül egyik esetben sem bővítették ki.³⁶

Az 1925 és 1932 közötti időszakban a magyar résztvevők és a Kongresszus vezetősége között nem alakult ki komoly, szakítással fenyegető feszültség, annak ellenére sem, hogy a magyar törekvések csak részben valósultak meg. A megszilárdult keretek ugyanis még egy ideig éltették azt a reményt, hogy a Kongresszus egyszer majd a „magyar törekvéseknek” megfelelőbb nemzetközi munkát végez. Nem véletlen, hogy a magyar

képviselők csak akkor kezdték el a hatékonyság kérdését komolyabban fejtegetni, miután a kezdeti illúziókkal leszámolva arra a megállapításra jutottak, hogy „érdekeik” képviselőtének hatékonyságán évek múltával sem sikerült semmit javítani.

6.1.2 Nemzetközi akció a panasz eljárás reformja érdekében

Jungerth 1927. január 18-i keltezésű, Ammendével folytatott beszélgetéséről készült feljegyzésében összefoglalta a Kongresszus magyar szempontból kívánatos végcélját: „az európai béke biztosításának és a népek lelki leszerelésének első és legfontosabb feltétele a kisebbségi kérdés megoldása. A kongresszus fő feladata lenne ezt az eszmét szuggerálni a nagyközönségre és ennek útján majd a kormányokra. A végcél az lenne, hogy a kisebbségi kongresszus programja a kormányok és a Népszövetség programjába szívódjék fel. Ha ez sikerül, akkor elérkezett a végrehajtás ideje. Ez kétféleképpen kell, hogy történjék: 1./ határkiigazítással, ahol kisebbség közvetlenül ki lett szakítva az anyanemzetből és 2./ autonómiával, ahol elkülönítve él a kisebbség az anyanemzettől. Ha a kisebbségi mozgalom a megindult fejlődési folyamatban normális progresszivitással halad előre, szerintem legkésőbb 10-12 év múlva el kell érnie a fenti célt.”³⁷ Ez azonban csak a végcél lehetett, a szervezetnek viszont addig is volt néhány ezzel szorosan összefüggő feladata: a nemzetközi kisebbségvédelem hatékonyságának számon kérése, valamint a népszövetségi reformok ügyének napirenden tartása.

Az állami szuverenitást axiómaként kezelő, s a tagállamok közti minimális konszenzust megcélzó Népszövetség ellenében ez a feladat egyáltalán nem tűnt könnyűnek. A főtitkár ezzel természetesen tisztában volt, ezért akciójának kiindulópontjaként a Kongresszus és a kisebbségi kérdéssel is foglalkozó nemzetközi szervezetek javaslatainak összehangolásával olyan közös platformot kívánt létrehozni, amelyre a nemzetközi közvélemény és az államok külpolitikussai előtt is bármikor hivatkozhatott. Törekvésében támaszkodhatott azokra a kongresszusi tagokra, akik egyidejűleg valamely más szervezetben is képviselték kisebbségüket. Szervezeti felépítésénél fogva az ilyen jellegű együttműködés kialakítására a Népszövetségi Ligák Uniója tűnt leginkább alkalmasnak, ahová a kisebbségi közösségek is teljes jogú tagszervezeteket delegálhattak, közvetkezőképpen tehát annak állandó kisebbségi bizottságában hatéko-

nyabban léphettek fel a reform szükségességét követelő határozatok elfogadtatása érdekében.

Az összefogás, illetve az egymás mellett haladás gondolata azonban önmagában véve vajmi kevés reményre jogosíthatott fel, amennyiben az csupán a kisebbségvédelmi hiányosságok felszámolásának sürgető erkölcsi igényére támaszkodhatott. Ammende azonban Németország 1926-os tanácstagságától azt remélte, hogy az első világháborúban legyőzött állam, visszanyerve befolyását a kontinensen, előbb-utóbb nemzetközi politikai háttérrel biztosít e törekvésnek, s idővel kezdeményezőn lép fel Genfben a nemzetközi kisebbségvédelem reformja érdekében. Ebben azonban, legalábbis 1928 decemberéig, teljes mértékben csatlakoznia kellett, mivel a német külügyminisztérium célkitűzéseiben a német kisebbségek kérdése alárendelt szerepet játszott a gazdasági, területi és katonai szuverenitás visszaszerzésének programjához képest. Minden valószínűség szerint ennek felismerése készítette a berlini viszonyokat jól ismerő Ammendét arra, hogy 1927-ben már elsősorban a semleges államok vezető politikusainak megnyerésére koncentráljon.

A főtitkár 1927 áprilisában arról tájékoztatta a magyar miniszterelnököt, hogy megpróbál a nemzetközi kisebbségvédelem kérdésével is foglalkozó szervezetek aktív részvételével egy egyeztetett memorandumot tető alá hozni.³⁸ Elképzelése szerint a memorandumot egy semleges állam valamelyik nagy tekintélyű politikusa terjeszthette volna a Népszövetség plénuma elé abból a célból, hogy az ennek hatására egy bizottságot kiküldve meghallgassa a kisebbségek képviselőit a szükségesnek tartott reformokról. Bethlen jónak tartotta az ötletet. Rövidesen kiderült azonban, hogy a kiszemelt svájci politikus, a Kongresszusnak egyébként meglehetősen sokat segítő Giuseppe Motta nem vállalkozik a feladatra.³⁹ Ráadásul a megnevezett szervezetek vezetősége között sem jött létre a szükséges elvi megállapodás. A Kongresszus célkitűzéseire még leginkább közel álló Unió is csak 1929-re egyeztetette álláspontját Ammende szervezétével. A Nemzetközi Jogi Társaság (*International Law Association*) és az Interparlamentáris Unió határozatai pedig a későbbiekben sem harmonizáltak teljesen a Kongresszus célkitűzéseivel. Ez a terv tehát kútba esett.

Az 1927-es év így nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ennek ellenére történt valami, ami mégiscsak reménnyel töltötte el a vezetőséget. Raoul Dandurand, Kanada külügyminisztere tanácsstaggá választása alkalmával tartott beszédét a kisebbségvédelem kérdésének szentelte.⁴⁰ Bár ennek ekkor még nem volt konkrét politikai hozadéka, az esemény

aazzal kecsegtetett, hogy a reform kérdése nem került le egyszer s mindenkorra a Népszövetség napirendjéről. Várható volt, hogy a nemzetközi szervezeten belül a következő években felerősödnek a változás kikényszerítését célzó törekvések.

Ammende színpalak mögötti tárgyalásai és megbeszélései ettől kezdve egy, a Tanács mellett létrehozandó állandó kisebbségi bizottság életre hívására koncentráltak. Az 1927-ben megkezdett, az első körben zátonyra futott akcióját ettől kezdve két irányban folytatta: egyrészt a Népszövetségi Ligák Uniójának vezetőségét, másrészt a semleges államok véleményformáló személyiségeit, lapjait és politikusait célozta meg. Utóbbiban az Unióval ápolta kapcsolatait is segítségére voltak, hiszen a tagszervezetek meghívása többször is lehetőséget kínált számára, hogy felvilágosító előadásokat tartson, s egyúttal a kisebbségek ügyének érdekében reményekre jogosító politikusokkal személyesen találkozzék. A fejleményekről Ammende nem mulasztotta el tájékoztatni a magyar külügyminisztériumot sem.

A főtitkár tehát igyekezett kapcsolati hálóját a semleges államok politikusaival bővíteni. Ezért 1928 januárjában Koppenhágába utazott, ahol beszélt az ország külügyminiszterével, valamint néhány mértékadó személyiségével is azzal a nem titkolt szándékkal, hogy rábírra őket arra, hogy a jövőben aktívabban kapcsolódjanak be a nemzetiségi problémák megtárgyalásába a Népszövetségben és nemzetközi szervezetekben.⁴¹ 1928 nyarán pedig a holland külügyminiszter, Beelaerts van Blokland fogadta nem hivatalos megbeszélésen a Népszövetségi Ligák Uniójának július 2–7-én tartott hágai konferenciája alatt.⁴² Természetesen naivitás lenne ezeknek és a későbbi találkozóknak túlzott jelentőséget tulajdonítani, ahhoz azonban feltehetően hozzájárultak, hogy a semleges államok érzékenysége a téma iránt valóban felerősödött, még ha ez a hozzájárulás nem lehet túlzottan nagymértékű, és csak egy volt a sok hatás között. Az Unió hágai konferenciája egyébként két szempontból is fontos volt a Kongresszus számára. A közgyűlés ugyanis határozatban követelte a Népszövetségtől egy, a Tanács mellett működő állandó bizottság felállítását, s üdvözlőbeszédében a holland külügyminiszter is állást foglalt a garanciaeljárás tökéletesítésének szükségessége mellett. Ennek valódi jelentősége csak két hónap múlva, szeptemberben, a Népszövetség Közgyűlésén mutatkozott meg, amikor a miniszter felszólalásában hivatalosan is javaslatot tett egy állandó bizottság létrehozására. A hatást fokozta, hogy a svájci Motta, illetve Seipel, az osztrák kancellár is felvetette a petíciós eljárás javításá-

nak kérdését, igaz, a konkrétumok mellőzésével. Ekkor még azonban a kérdéstről a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó VI. Bizottságban egyik állandó sem kezdeményezett vitát.

A Kongresszus 1928-as rendezvénye (augusztus 29–31.) igyekezett tőle telhetően hozzájárulni ahhoz, hogy a Népszövetség garanciaeljárásának működését mind nagyobb körben tekintsék elégtelennek, s a hiányosságokat az európai béke tartósságát veszélyeztető problémának lássák. Ammende augusztus 8-án, tehát már a Népszövetségi Ligák hágai kongresszusa után, a magyar külügyminisztérium beleegyezését kérte az állandó bizottság kérdésének propagálásához. A válaszról nem maradt ugyan feljegyzés, de egyrészt a Kongresszus lefolyása, másrészt a magyar külpolitika érdekeltsége egyértelműen arra utal, hogy a főtitkár kezdeményezésével a Dísz téren abszolút egyetértettek. A konferencia ennek szellemében rendkívül kritikus hangot ütött meg a Népszövetséggel szemben, s a reform érdekében tevékenykedő nemzetközi szervezeteket további együttműködéséről biztosította.

Döntő fontosságú volt azonban, hogy a jövőben a Népszövetség különböző fórumain az addig meglehetősen visszafogottságot tanúsító Németország miként reagál az újonnan kialakult helyzetre.⁴³ A Közgyűlésen tanúsított német magatartást vizsgálva a Reichstag külügyi bizottsága október 4-én lényegében megróttá a kormányt, s egyúttal felszólította, hogy lépjen fel a Népszövetségben azért, hogy a kisebbségvédelem kérdése a jövőben nagyobb figyelmet kapjon.⁴⁴ Ez a lépés több vektor eredője volt: szerepet játszott benne természetesen a német kisebbségek fokozódó elégedetlensége, a türelmetlen német közvélemény nyomása, valamint a stresemanni külpolitikát többé-kevésbé folyamatosan egyensúlyozásra kényszerítő nehéz belpolitikai helyzet is.

A német külügyminisztérium tehát gőzerővel látott neki a decemberi, Stresemann lábadozása miatt Lugánóba kihelyezett tanácsülés előkészítésének.⁴⁵ A minisztérium a kisebbségi kérdésben visszafogottságot javasolt miniszterének.⁴⁶ Nem tartotta tanácsosnak konkrét reformjavaslatok felvetését, de felhívta a figyelmét arra, hogy ha egy másik tanácsstag hozná szóba a reform kérdését, akkor célszerű lenne mellé állnia. Az apparátus ebben az esetben egy, a reform lehetőségét minden oldalról megvizsgáló szakértői bizottság létrehozását még vállalható, nem túlságosan radikális javaslatnak tartotta. A német elképzelés Ammende álláspontja szempontjából is rendkívül érdekesnek tekinthető. A főtitkár ugyanis október 29-én kelt levelében már arról számolt be Bethlennek, hogy a jövő-

ben az állandó bizottság követelése helyett egy ideiglenes szakértői bizottság követelését tűnik célszerűbbnek a Kongresszus zászlajára tűzni.⁴⁷ Indoklásában a Népszövetség Titkárságának munkatársaira hivatkozott, akik szerint ennek megvalósítása könnyebben keresztülvihető lenne, mint a bebetonozott, Tanács mellé rendelt állandó bizottság széles körű elfogadtatása. A megállapítás kétségkívül igaz volt, felvetődik azonban a kérdés, hogy a javaslat valóban a Titkárságtól származott-e, vagy a főtitkár követeléseit egyszerűen hozzáigazította a német külügyminisztérium stratégiájához. Persze nem elképzelhetetlen, hogy tényleg kapott hasonló tanácsot valamelyik titkársági alkalmazotttól, de szinte biztos, hogy az új taktika kidolgozásánál elsősorban az *Auswärtiges Amt* elképzeléseit tartotta szem előtt.

Nem tudni, hogy Bethlennek személy szerint mi volt erről a váltásról a véleménye, de nagyon valószínű, hogy nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget. A javaslat ugyanis tényleg ésszerű volt, hiszen az állandó bizottság gondolata nemcsak az ellenérdekelte államokban kondíthatta meg a vészharangot, hanem magában a Titkárság kisebbségi szekciójában is, amely annak létrejötte esetén elveszíthette volna munkája és befolyása jelentős részét.⁴⁸ Ráadásul egy ilyen jellegű szakbizottság létrejötte már önmagában véve is óriási előrelépést jelentett volna az előző évek népszövetségi politikájához képest. Ammende későbbi, kritikái megjegyzés nélkül hagyott beszámolóit, melyekben a szakértői bizottság szükségessége mellett érvelt, arra engednek következtetni, hogy Bethlen és a külügyminisztérium munkatársai is elfogadták a főtitkár „taktikai megfontolásokból” megváltoztatott javaslatát.

A decemberi tanácsülésen Dandurand bejelentette, hogy kormánya a következő, 1929. márciusi tanácsülés alkalmával javasolni fogja a panasz eljárás részletes megvitatását.⁴⁹ Többek közt ez a fejlemény is hozzájárult ahhoz, hogy Zaleski lengyel külügyminiszter, a színpalak mögött Stresemannal kötött *gentleman's agreement*et felrúgva szóba hozta a felső-sziléziai németek kérdését, s keményen kritizálta, valamint illojálisnak nevezte a kisebbség vezetőit. Erre a német külügyminiszter a híres *Faustschlagot* követő indulatos válaszbeszédében csatlakozott kanadai kollégájához, bejelentve, hogy az ő kormánya is reformjavaslatokkal áll elő a Tanács következő ülésén.⁵⁰

Ammende Lugano alatt ismét belevetette magát a semleges államok vezető politikusai rokonszenvének megszerzéséért folytatott harcba. December 13-án arról tájékoztatta a magyar külügyminiszter állandó he-

lyettesét, hogy a Választmány meghatalmazására Wilfannal együtt a Népszövetségi Ligák tagszervezeteinek meghívására rövidesen Svájcba, Hollandiába, Svédországba, Norvégiába és Dániába utazik, hogy a „mértékadó körökkel” felvegye a kapcsolatot, s a reform érdekében aktívabb fellépésre ösztökélje őket.⁵¹ A főtítkár december végén, január elején még egyedül utazott Finnországba, ahol a magyar követ szerint nagy visszhangot váltott ki a megjelenése.⁵² Wilfan pedig februárban egy William Martin által vezetett rendezvényen tartott előadást Genfben, ahol a Népszövetség funkcionáriusai és a sajtó képviselő előtt síkra szállt az állandó bizottság előképének tekintett szakbizottság szükségessége mellett.⁵³ Ezután együtt utaztak el Hollandiába és a skandináv államokba. A körút megkezdése előtt Ammende a következőképpen foglalta össze utazásuk célját Wilfannak írott levelében: „Ami pedig hágai, koppenhágai és stockholmi tartózkodásunkat illeti, véleményem szerint a következőket kell szem előtt tartanunk. Mindenekelőtt arról van szó, hogy szisztematikusan és konzekvensen törekednünk kell arra, hogy ottani fellépésünkről a sajtó beszámoljon. Sőt az a véleményem, hogy itt nemcsak egy aktuális, alkalmi, hanem hosszabb távlatú feladatunk van. Sajtómunkatársakat és más személyiségeket kell megtalálnunk és megismerünk, akiket aztán központunk küldeményekkel és sajtójegyzetekkel láthat el... Végezetül engedje meg még a következő megjegyzéseket: mivel az Ön fellépése ezeken a helyeken nem magánszemélyként, hanem a leghivatalosabb minőségében, a Nemzetiségi Kongresszus elnökeként történik, nem fér hozzá kétség, hogy minden kijelentését és lépését a leg részletesebben kommentálják majd.”⁵⁴ Erről az utazásról egyébként a főtítkár mind a német, mind a magyar külügyminisztériumot előzetesen tájékoztatta.⁵⁵

Eközben természetesen Dandurand-ot sem vesztette szem elől, mivel feltett szándéka volt, hogy megnyeri őt a szakértői bizottság ötletének. A január 16-án kelt, Khuen-Hédervárynak címzett levelében arról számolt be, hogy bizalmi embere kétszer is beszélt Kanada külügyminiszterével Párizsban.⁵⁶ Körülbelül egy hónapra rá pedig már arról tájékoztatta a német külügyminisztériumot, hogy levelben fordult Dandurand-hoz, kérve annak Tanács-beli intervencióját a bizottság kérdésében. Mindkét esetben optimistán nyilatkozott a „kanadai kapcsolathoz” fűzött reményeket illetően.

A magyar külügyminisztérium legkésőbb február legelején már értesült Stresemann tanácsülésén követni kívánt taktikájáról.⁵⁷ Schiemann

ugyanis elárulta a választmányi ülésen résztvevőknek, hogy beszélt a külügyminiszterrel, aki elmondta neki, hogy márciusban Dandurand lesz az, aki követelni fogja a szakbizottság felállítását, ő pedig azt egy nagy beszédben kívánja támogatni, javasolva a kérdés napirendre tűzését a Közgyűlés őszi időszakán.⁵⁸ A kisebbségek körében 1929 elején eluralkodó optimista hangulatot maga a finnországi magyar követ is osztotta, mikor jelentésében az év várható fejleményeit a következőképp foglalta össze: „Ez az év, szerintem, arra van hivatva, hogy egy hatalmas lépéssel vigye előre a kisebbségi kérdést...”⁵⁹

A Tanács márciusi ülésén Dandurand és Stresemann is beszédet tartott a kisebbségvédelem eljárásrendjének reformjáról. A Tanács többi tagja azonban, amellett, hogy udvariasan meghallgatta a referátumokat, jól érzékelhetően a szőnyeg alá akarta söpörni a kérdést.⁶⁰ Románia és Lengyelország küldötte a színpad mögött kilátásba helyezte, hogy egy jogászbizottsággal vizsgálta meg, hogy a német és kanadai előterjesztés mennyiben felel meg a kisebbségvédelmi szerződéseknek. Stresemann és Schubert pedig azzal fenyegetőzött, hogy minden olyan határozati javaslatot meg fog torpedózni, amely azzal fenyeget, hogy a kérdés egyszer s mindenkorra levegőék a Tanács napirendjéről. Ebben a helyzetben egyértelmű volt, hogy kompromisszumra van szükség, s ez meg is született. A Tanács megbízott egy hármas bizottságot, melynek elnöke a japán Adatci, két másik tagja a brit Chamberlain és a spanyol de Leon lettek, hogy a következő, júniusi ülésre egy átfogó beszámolót állítsanak össze azokról a kérdésekről, amelyeket a két külügyminiszter előadásában érintett.⁶¹ Ezenkívül felszólította az államokat, hogy a kisebbségvédelemmel kapcsolatos álláspontjukat hozzák a bizottság tudomására, s lehetővé tette azt is, hogy a kérdéssel foglalkozó nemzetközi szervezetek – így a kongresszus is – eljuttathassák elképzeléseiket a téma előadójának.

A Kongresszus Választmánya kidolgozott egy memorandumot, amely követelte az eljárás teljes nyilvánosságát, a kisebbségi panaszosok részvételét az eljárásban, a hármas bizottság gyakorlatának javítását, a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság véleményének rendszeres kikérését, egy, a Népszövetség mellett működő szakértői bizottság felállítását és azt, hogy a kisebbségvédelemre nem kötelezett államok a kisebbségi panaszok ügyében a kisebbségvédelmi szerződések szellemében járjanak el.⁶² Az Adatcihoz eljuttatott dokumentum azonban nagyon nehezen született meg. Ammende Khuen-Hédervárynak írt levelében az ellentétekre nem tért ki, mindössze arról tett említést, hogy sikerült mindenkit, „Szüillőtől

Motzkinig” egy platformra hozni.⁶³ Szülő azonban sokkal részletesebben és a német képviselők magatartását tekintve rendkívül kritikusan számolt be a párizsi eseményekről: „ekkor a németek előállottak azzal, hogy ők már szerkesztettek egy memorandumot. A memorandumot tulajdonképpen Hasselblatt és Bruns írta, de benne volt a modern német generációnak minden zavarossága, bombasztikussága és konfúzusossága... Világosan látszott benne az Allddeutsch-mozgalom tendenciája, melynek az éle bizonyos mértékben Magyarország ellen is irányul. Látszott benne az a tendencia is, hogy fő törekvése a kulturális garanciák megszerzése, amelynél másodrendű a közjogi változás, vagy pláne a határváltozásnak a lehetősége... Erre én határozottan kijelentettem, hogy sem tartalmilag, sem formailag ezt a memorandumot el nem fogadhatom, sőt ha olyan érvelést akarnak bennhagyni, mely a revízióknak lehetőségét és annak lehetőségét gyengíti, akkor én levonom a konzekvenciákat. Alá nem írom és otthagynom az egész konferenciát. Mellém álltak a katalánok, és az én fenyegetésem hatott. A németek munkája félre lett téve, s praktikus útra tereltük az ügyet... A levél rettenetesen nehezen jött létre, de végül létrejött németül. Ezt ismét franciára kellett transponálni. Másnap megjött már a válasza Adatchinak, aki megköszönte a figyelemztetést, és felkérte bizottságunkat, hogy egy memorandumot szerkesszen egyelőre meg, azt juttassa el hozzá, és a további lépéseket a hármassal való tanácskozás után fogja a tudomásunkra hozni. Ez igen nagy eredmény, mert eddig tulajdonképpen a tagállamokon kívül a Népszövetség kisebbségi ügyekben senkivel sem érintkezett... A memorandumot most szerkesztjük meg, és kb. 21-ig kész lesz. A verbum regens a munkálatokban kb. fedi azt a gondolatmenetet, amelyet a francia lapok közlése szerint a magyar kormányban a javaslata követett.”⁶⁴

Ammende Khuen-Hédervárynak küldött helyzetértékelésében rendkívül optimistán tekintett a kérdésben várhatóan döntést hozó madridi tanácsülés elé.⁶⁵ Természetesen a magyar külügyminisztérium is tisztában volt Madrid jelentőségével, ezért a Népszövetségi Ligák Uniójának szintén a spanyol fővárosban tartandó ülésére, a rendkívüli helyzetre való tekintettel, a szokottnál több magyar kisebbségi politikus kiutazását is támogatva anyagilag.⁶⁶

A várakozásokhoz képest azonban a Tanács júniusi ülése csalódást okozott. Az elfogadott reformok javítottak ugyan kissé az eljárás addigi rendjén az esetenkénti Ötös Bizottság felállításának lehetőségével és a panaszkok sorsának nyilvánosságra hozásával, de Dandurand és Stresemann

az eljárás arculatát jelentősen átrajzolni kívánó javaslatait lényegében figyelmen kívül hagyták.⁶⁷ A hágai bíróság nem kapott az addiginál nagyobb szerepet, de nem lett semmi a kisebbségi panaszosok eljárásba való bevonásából, a nagyobb nyilvánosságból, sőt a szakértői bizottság felállításából sem. Ez a Kongresszus szempontjából is egyértelmű kudarcként volt értékelhető, bár Ammende ekkor még komolyan reménykedett abban, hogy ősszel, a Közgyűlésen átfogó vitát rendeznek a kérdésről.⁶⁸ Bízott abban, hogy az angol Liga közbenjár Londonban ennek érdekében, ő pedig elutazott Helsinkibe, hogy Hjalmar Procopét rábeszélje az interveniálásra. Németország fellépésében már nem bízott, mivel a „Reich külpolitikai helyzetét” kényesnek tartotta, de azt javasolta, hogy amennyiben a fentiek közül senki sem kezdeményez vitát, Apponyi vállalja magára a feladatot.⁶⁹

Mindent egybevetve azonban Madridban megerősítették az addigi rendszert, s bár az elkövetkező években többször is napirendre került még a reformok ügye, nyilvánvalóvá vált, hogy a Tanács és a tagállamok jelentős része nem fog hozzájárulni a lényegi változtatásokhoz. Ez a tény pedig a Kongresszus egyik fontos törekvésének megvalósíthatóságát, s ezzel a szervezet értelmét is megkérdőjelezte. Ezért nem tekinthető véletlennek, hogy a magyar küldöttek a Madridot követő konferencián úgy döntöttek, hogy Ammendét komoly nyomás alá helyezik. Szemükben az elméleti kérdéseket boncolgató aprómunka ideje lejárt, s követelték, hogy szervezetük segítségével legalább a világ közvéleményét megismertethessék kisebbségeik tényleges helyzetével.

6.2 AKADOZÓ ÖSSZJÁTÉK – SZAPORODÓ MAGYAR FENNTARTÁSOK (1929–32)

6.2.1 A teoretikus munka magyar kritikája

A magyar résztvevők közül Szüllő már 1929 előtt is többször sürgette a kisebbségek helyzetének nyilvánosság előtti bemutatását. 1928. szeptember 5-én például a következőképpen foglalta össze a szervezettel kapcsolatos fenntartását: „a kisebbségi konferencia nem arra való, hogy ott akadémikus elveket hirdessenek, s nem is arra való, hogy nívója leszálljon egy botanikus kongresszus nívójára... Kijelentettem azt, hogy nem látom szükségét annak, hogy mi részt vegyünk egy ilyen akadémikus intézmény-

ban, mert nekünk a célunk az kell, hogy legyen, hogy egyrészt mutassuk Európában azt, hogy mi elégedetlenek vagyunk, s mi tűzfészek vagyunk Európa közepén.⁷⁰ E felfogás mögé a többi magyar résztvevő csak a következő konferencia előtt sorakozott fel egységesen. A hivatalos programban ugyan nem szándékoztak botrányt kavarni, de felhatalmazták Deák Leót, hogy hozzászólásában „javasolja” egy, a szervezetben részt vevő kisebbségek valódi helyzetét taglaló könyv összeállítását és kiadását a jövő évi kongresszusig.⁷¹ Mikor a magyar képviselők közölték Ammendével és Wilfannal, hogy mit kívánnak elérni, természetesen tisztában voltak vele, hogy a Kongresszus két vezetője nem fog lelkesedni az ötletért.⁷² Ennek okát abban látták, hogy a főtitkár aggódik a szervezet egységéért, Wilfan pedig fél a jugoszláv külügyminisztérium biztosra vehető szemrehányásaitól. Ammendének azonban világosan értésére adták, hogy a magyar csoport az ügyet szakítópróbának tekinti, s ha nem teljesül kívánságuk, egységesen kilépnek a szervezetből. A fellépés komolyságát jelezte, hogy a „konstruktívnak” tartott Jakabffy is teljes mellszélességgel a követelés mellé állt.⁷³ A Kongresszus végül vita nélkül elfogadta Deák javaslatát, s a következő határozatot hozta: „Figyelembe véve, hogy a Kongresszusnak a nyilvánosság számára meg kell mutatnia, hogy az elmúlt tíz évben hogyan változott a kisebbségek joga és helyzete, a Kongresszus felszólítja a Választmányt, hogy a következő kongresszus előtt adjon ki egy tájékoztatót, melyből a csoportok jelentései alapján – melyeknek szakszerű áttekintést kell nyújtaniuk – láthatóvá válik az egyes népcsoportok helyzete.”⁷⁴

Még ugyanezen év december elején Jakabffy Bécsbe utazott, hogy megbeszélje Ammendével és Wilfannal a jelentések elkészítésénél figyelembe veendő irányelveket.⁷⁵ Ennek alapján felkérte Sulyok Istvánt és Fritz Lászlót, a párt kisebbségi szakosztályának előadóját, hogy készítsék el a romániai magyarságra vonatkozó jelentés tervezetét, majd végleges változatát.⁷⁶ Szeptemberre mindhárom magyar kisebbség beszámolója elkészült. A Választmány nyári ülésén azonban nyilvánvalóvá vált, hogy további egyeztetések szükségesek a kötettel kapcsolatban.⁷⁷ Az első tisztázandó kérdés az volt, hogy milyen csoportosításban közöljék a tanulmányokat. Schiemann azt javasolta, hogy nemzetiségenként, külön-külön blokkban szerepeljenek. Szüllő azonban ezt nem volt hajlandó elfogadni, s végül sikerült elérnie, hogy a csoportosítás fő rendezőelvétül az állampolgárság szolgáljon, mivel így az adott állam kisebbségpolitikája koncentrált kritikát kaphatott. A másik megvitatandó pont a kiadásért való fe-

lelősség kérdése volt. Wilfan ugyanis – Szüllő beszámolója szerint – közölte, hogy nem hajlandó elnökként ellenjegyezni a várhatóan nagy vihart kavaró munkát, mivel ő ezzel mintegy legitimálná a szláv államokkal szembeni konkretizált panaszok jogosultságát. Ez a megjegyzés vitát robbantott ki az egymást egyébként sem kedvelő Szüllő és Wilfan között. A magyar politikus – nem kis demagógiával – úgy igyekezett kollégáját jobb belátásra bírni, hogy a Választmányt Európa lelkiismeretének nevezte, amit nem befolyásolhat nemzetiségi hovatartozás.

Mivel a kisebbségek csak nagy késésekkel juttatták el összefoglalóikat a Titkárságra, s a kötet szeptemberi megjelenése már gyakorlatilag kizártnak volt tekinthető, a magyarok attól tartottak, hogy az elnök és a főtitkár egymással összejátszva meg akarják hiúsítani a könyv megjelentetését. Gyanújuk azonban alaptalan volt. Ammende pontosan tudta, hogy mivel járt volna a kérdés szőnyeg alá söprése. Ráadásul már február 27-én levélben fordult Patakyhoz, hogy a kötet előkészítéséhez szükséges nagyobb hivatali helyiség bérléséhez a magyar kormány is járuljon hozzá anyagilag.⁷⁸ A 2000 frankot a főtitkár áprilisban meg is kapta.⁷⁹ Ezek után nyilvánvalóan „öngyilkos lépés” lett volna Ammendétől a kiadás elszabotálása.

Tény azonban, hogy a kisebbségek jelentős része a szeptemberi kongresszus kezdetére még nem adta le kéziratát. Jakabffy viszont a magyar helyzetjelentéseket előzőleg már lehozta *Glasul Minorităților* című lapjában német nyelven, s különnyomatot is készíttetett belőlük. Ezeket szét is osztotta az első ülésen.⁸⁰ Így a magyar kisebbségek helyzetéről első kézből tájékozódhattak a Kongresszus tagjai és a sajtó képviselői. Egyúttal ismét figyelmeztették Ammendét, hogy amennyiben a kötetet a jövő évi konferencián osztják ki, gondolkodás nélkül kilépnek a szervezetből.⁸¹

Ilyen előzmények után jelent meg 1931-ben a *Nemzetiségek Európa államaiban. Helyzetjelentések gyűjteménye* című kötet. A könyvben az összes tagszervezet egy-egy tanulmánnyal jelentkezett. A helyzetismertetések terjedelme és színvonala egyenetlen volt ugyan, a szerkesztők azonban (elsősorban Ammende és Wilfan) igyekeztek a jelentéseknek legalább megközelítően egységes szerkezetet adni. Minden állami blokkot egy rövid, szigorúan csak a megfogható tényekre koncentráló összefoglalás vezetett fel az érintett állam nemzetiségi statisztikájáról, nemzetközi jogi kötelezettségeiről és belső állami törvényhozásáról. Bár az egyes beszámolók felépítésében voltak különbségek, nagy vonalakban a következő kérdéskörökre koncentráltak: a népességszám alakulása, a gaz-

dasági, kulturális, oktatási, egyházi és politikai érdek-képviselési helyzet az érvényben lévő törvények és rendeletek, illetve a gyakorlat tükrében. A jelentések mind nyelvezetükben, mind az érintett közösségek helyzetének leírásában – a mélyben forrongó indulatokhoz képest legalábbis – erős visszafogottságot mutattak. Az önkorlátozás egyik példája éppen a jugoszláviai magyarokhoz köthető. Deák ugyanis megkérte Ammendét, hogy a már leadott szövegből bizonyos passzusokat húzzon ki, mivel azok tárgyi bizonyítása komoly nehézségekbe ütközne.⁸²

A kiadvány sorsáról nem sokat tudunk. A rendelkezésre álló adatokat Sabine Bamberger-Stemmann gyűjtötte össze.⁸³ Kutatásainak eredménye szerint 1500 példány jelent meg a könyvből, amelyből a német külügyminisztérium, nem hivatalos úton, rögtön 50 példányt meg is vásárolt. Hasonlóképpen járt el a bolgár és a magyar külügyminisztérium is. Ez utóbbi vásárlásáról mindössze annyit tudunk, hogy az ausztriai követség 10 példányt rendelt.⁸⁴ Az azonban bizonyos, hogy a kötet megjelenése anyagi ráfizetéssel járt. Ráadásul a 360 szétküldött recenziós példány ellenére is csak kevés ismertetés vagy kritika jelent meg a műről. Az mindenesetre elmarasztalóan nyilatkozott róla, egyoldalúságot, a tények elferdítését, preconcepciózusságot róva fel a kötetnek.⁸⁵ Így tehát bár egy rendkívül fontos kordokumentum született, az adott körülmények között mégsem ért, érhetett el komolyabb visszhangot. Az utódállamok kormányaira és a Népszövetség Titkárságára láthatóan semmiféle hatással nem volt, a közvéleményhez pedig nem jutott el.⁸⁶

A részletekbe menő tárgyalás, a kemény, kritikus, államokat is megnevezni kívánó új hang követelése nem merült ki a *Helyzetjelentések* megjelenéséért folytatott küzdelemben. 1930-ban például Jaross Andor első kongresszusi felszólalásában a Briand-tervet megvitató napirendi pont-hoz jelentkezett, beszéde azonban nagyrészt a háborúból területi nyereséggel kikerülő közép-európai kisállamok diszkriminációs gyakorlatával foglalkozott.⁸⁷ Kemény kritikával illette Lengyelországot, Romániát, Görögországot, Csehszlovákiát és Jugoszláviát. Ezzel súlyosan vétett a Kongresszus alapszabálya ellen, ezért Wilfan figyelmeztette, hogy térjen végre a tárgyra.⁸⁸ Ilyen előzmények után valójában egyáltalán nem volt meglepő, hogy az 1932-es bécsi kongresszuson az elnök, és az amúgy is radikális csehszlovákiai magyar csoport között kenyértörésre került sor. Esterházy János ugyanis ahelyett, hogy a napirendi pontról kezdett volna beszélni, a csehszlovák kormány magyarságellenes attitűdjét állította pel-

lengérré.⁸⁹ Beszédét Wilfan háromszor is félbeszakította, és élénk polémia alakult ki a fiatal magyar és a szlovén politikus között. Az elnök Esterházyt a Kongresszus alapszabályára hivatkozva többször is rendutasította, az azonban nem engedett, s azzal érvelt, hogy „a kongresszus azért van itt, hogy szenvedésünkről és fájdalunkról beszámoljon. A Kongresszus nem táncol!” Végül Wilfan félbeszakította az ülést, és a teremből kivonulva rosszul lett. A délutáni ülésen a levezető alelnök, Schiemann újra megadta a szót Esterházynak, aki végigmondhatta előre elkészített szövegét. Még ugyanezen az ülésen egy rövid, de annál keményebb hozzászólásban Jaross is felsorakozott Esterházy véleménye mögé: „Eljön az idő – mondta –, amikor a Kongresszusnak radikálisabb álláspontra kell helyezkednie. A sok teoretikus vita ma már nem érdekli a kisebbségi népeket. Ezek jelentős, az egész föld figyelmét felkeltő szavakra várnak.”⁹⁰

A kongresszus jegyzőkönyve nem adja vissza a teremben uralkodó tényleges hangulatot. Az események tökéletes rekonstruálása utólag már nem lehetséges, de néhány magyar tudósító és a szintén jelenlévő Jakabffy elbeszélése arra utal, hogy a jegyzőkönyv kissé kozmetikázottnak tekinthető. Először is, mind a romániai magyar politikus, mind a Pester Lloyd tudósítója úgy emlékezett Esterházy meglehetősen cinikus kijelentésére, amellyel végképp magára haragította az elnököt, hogy úgy úgy látszik, a „Kongresszus táncol!”⁹¹ Ez világos és egyáltalán nem hízelgő utalás volt egy, a bécsi kongresszussal foglalkozó divatos filmre, melyet a magyar delegáltak egy része előző este nézett meg a moziban.⁹² Ezenkívül a jegyzőkönyv nem számol be arról a zavarról és mozgolódásról sem, ami a szóváltás nyomán alakult ki a teremben. Ha túlzónak tűnik is a többi kisebbségi jelölt Esterházy melletti kiállításának ecsetelése a Prágai Magyar Hírlap hasábjain, az könnyen elképzelhető, hogy meglehetősen nagy idegesség és zaj támadt az ülésteremben.⁹³ Ezt támasztja alá az ügyről visszafogottan beszámoló Pester Lloyd is, mely szerint Esterházy szét akarta osztani előadásának szövegét a sajtó képviselői között, de ebben – állítólag – megakadályozták.⁹⁴

A csehszlovákiai magyar sajtóban az ülésnek mindenestre rendkívül rossz visszhangja volt. A *Prágai Magyar Hírlap* július 5-én cikket közölt az incidensről, s ebben a két érintett személy összecsapását a védett és a nem védett kisebbségek képviselőinek érdekellentétéből eredeztette. A cikk lényege azonban a bevezetőben volt, s bár negáció formájában, a sorok közt olvasni tudók számára azonban a napnál világosabban foglalta össze azt, hogy a csehszlovákiai magyar politikusok és újságírók valójában mit

is gondolnak a konfliktus gyökereiről. „Nem akarjuk föltételezni Wilfanról, hogy temperamentumát tudat alatti szláv szolidaritás érzete tüzelte föl a magyar szónok fölszólalásakor olyannyira, hogy a tudatalatti szláv ösztönember elnémítani szerette volna azt a kritikát, ami más szlávokra vonatkozott. Nem tételezzük föl Wilfanról azt sem, hogy a magyar szónok láttán – szintén a tudatalatti képzetkapcsolás freudi törvényei szerint – arra gondolt volna, hogy a magyarok élvezik annak az olasz nemzetnek a rokonszenvét, amellyel ő oly heves kisebbségpolitikai harcokat vívott meg, s ez az érzelmi feszültség homályosította volna el tisztánlátását és elnöki objektivitását.”⁹⁵ Három nappal később már kevésbé személyeskedő hangnemben, a magyar törekvések lényegét őszintén tárta fel a lap szemleírója, mikor a következőket írta: „Két úrnak nem lehet egyszerre szolgálni. Egy szervezet nem tűzhet ki maga elé egy időben politikai és tudományos célokat. Választani kell a kettő között. A magyar kisebbségek vezetői helyes politikai ösztönrel az előbbi lehetőséget választották. Ezért követelték már 1929-ben is, hogy a kongresszus a kisebbségek valóságos helyzetéről adjon ki jelentéseket.”⁹⁶

Ammende az ülés után rendkívül ideges volt, s mindenütt Jakabffy kereste, hogy a fiatal magyar politikus, Esterházy János viselkedése miatt felelősségre vonja.⁹⁷ Attól tartott ugyanis, hogy egy ilyen esemény a nyolcéves együttműködést pillanatok alatt romba döntheti. Végül félelme nem igazolódott be. Nem tudjuk biztosan, hogy Esterházy és Jaross önként mondott-e le a későbbi részvételről, vagy kiválásuk háttérbeszélgetések eredményének köszönhető. Inkább az előbbi tűnik valószínűnek, mivel a következő kongresszusra Kánya külügyminiszter már amúgy sem bánta volna, ha a szervezet eltűnik a politikai süllyesztőben. Ebben az esetben pedig a politikusok visszafogása valószínűleg egyáltalán nem állt volna érdekében.

6.2.2 A külügyminisztérium számára „problematikus” képviseltek kérdése

A magyar kormány szemében a Kongresszus egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy állandó nemzetközi fórumot biztosított a szomszéd államokban élő magyar politikusok számára. Legalább ilyen fontos volt azonban, hogy a három kisebbség meghatározó politikusai így évente legalább egyszer biztosan találkozhattak egymással, információkat gyűjtöttek be a Népszövetség tevékenységéről, s adott esetben panaszai állá-

sáról is. Az a körülmény sem volt azonban elhanyagolandó, hogy a genfi utazások saját közösségüknek is pozitív üzenetet sugároztak, hisz' a híradások az egyszerű újságolvasót megerősítették abban, hogy vezetői nemzetközi szinten is mindent megtesznek helyzetük javítására.

A jugoszláviai Magyar Párt számára különösen fontos volt ez a fórum, mivel képviselőik nem utazhattak olyan szabadon külföldre, mint a cseh-szlovákiai és romániai küldöttek. Különösen azután, hogy 1929-ben Sándor király feloszlatta a parlamentet, s betiltatta az ország valamennyi politikai pártját. Ez a lépés a magyar kisebbséget is rendkívül súlyosan érintette, hiszen a nehezen elért eredmények jelentős részét egyik pillanatról a másikra elveszítette. A kialakult helyzetet jól mutatja, hogy a magyar pártvezetők útlevélhez jutását bizalmasan kezelt rendeletben tiltották meg.⁹⁸ Amennyiben azonban mégis elhagyhatták az országot, lépéseiket fokozott figyelemmel kísérték.

A magyar külügyminisztérium is tisztában volt azzal, hogy a királyi diktatúra korlátozó intézkedései problémát okozhatnak Deákék 1930-as Kongresszuson való megjelenésével kapcsolatban, ezért előre figyelmeztették Wilfant ennek veszélyére, és kérték, hogy vegye igénybe belgrádi kapcsolatait az ügy elrendezése érdekében.⁹⁹ Eljött az első ülésnap, a magyar képviselők azonban nem érkeztek meg, holott a jugoszláviai német kisebbségi politikus, Georg Grassl már Genfben tartózkodott. Az elnök Jakabffy nyomására kénytelen volt megnyitó beszédében közölni a jelenlévőkkel, hogy értesülései szerint a jugoszláviai magyarok és németek nem kaptak útlevelet, ezért nem vesznek részt az ülésen.¹⁰⁰ Wilfant azonban biztosan kellemetlenül érintette az eset – nemcsak elnöki minőségében, hanem a szlovén csoport vezetőjeként is –, ezért érintkezésbe lépett a jugoszláv kormány genfi miniszterrezidenciájával, aki azonnal elintézte Deák és Strelitzky kiutazási engedélyét.¹⁰¹ Megkönnyebbülten jelentette be a Kongresszus plénuma előtt még aznap délután, hogy a magyar képviselők már megkapták útleveleiket, bár tény, hogy csak késéssel.¹⁰² A két magyar politikus végül a konferencia berekesztése után érkezett meg Genfbe.

Az esetnek az lett a következménye, hogy ettől kezdve a magyar csoport vezetői és Ammendé megbeszélésein évekig fontos napirendi pontként szerepelt Deákék útlevélhez jutásának kérdése. Az Ammendére nehezedő nyomás meglehetősen nagy lehetett, mert ettől kezdve többször kérte Wilfan és Besednjak közbenjárását ez ügyben. Először rögtön a következő év májusában, ráadásul nem is közvetlenül a Kongresszus érde-

kében.¹⁰³ Nyáron ugyanis Budapesten rendezték a Népszövetségi Ligák Uniójának ülését, s a főtitkár a szlovén képviselők belgrádi összeköttetéseire apellálva kérte Deák Magyarországra utazásának engedélyezését. Ammende nyilvánvalóan tisztában volt a jugoszláviai magyar politikusokat sújtó intézkedések jól prognosztizálható következményeivel, mert amellett, hogy levelében a szervezetre jellemző szolidaritás kihangsúlyozásával igyekezett Besednjakra hatni, a jugoszláv útlevélpolitikát eleve elhibázottnak nevezte, olyannak, ami csak árt a jugoszláv kormány nemzetközi megítélésének. Érvelésében személyes húrokat is megpendített: „Magyar barátainkra biztosan nagy hatást gyakorolna, ha jugoszláv kongresszusi küldötteink segítségével sikerülne ezt az ügyet rendezni. Egyáltalán nem tudhatjuk, hogy valamely más ügyben nem szorulunk-e hasonlóképpen magyar barátaink segítségére.”¹⁰⁴ Hiába vállalt azonban Ammende személyes garanciát Deák lojális viselkedésére, a magyar politikus ezúttal nem kapott útlevelet, pedig Besednjak és Wilfan mellett Ruyszen, a Népszövetségi Ligák Uniója belgrádi utazásra készülő elnökének figyelmét is felhívta Deák kiutazásának fontosságára.¹⁰⁵ A kisebbségi szolidaritás hatékonyságának látványos csődje kínos volt Ammende számára, ezért azonnal sietett biztosítani Khuen-Héderváryt arról, hogy személyesen garantálja Deákék útlevélkérelmének pozitív elbírálását még a kongresszus következő ülése előtt.¹⁰⁶

Deák és Strelitzky azonban Wilfan személyes közbenjárása ellenére is csak a konferencia utolsó napján érkezett meg. Ez önmagában véve is felháborította a többi magyar résztvevőt, a helyzet azonban az előző évihez képest még bonyolultabb és egyben súlyosabb is volt. Amíg ugyanis Deákékat csak nagy késéssel engedték át a határon, az új rezsimmel együttműködő Szántó Gábor időben elutazhatott Genfbe.¹⁰⁷ Mivel tehát a betiltott magyar párt vezetői nem érkeztek meg a megnyitóra, a szabadkai politikus a jugoszláviai magyar kisebbség képviselőjeként be is nyújtotta felvételi kérelmét. Kétség sem fért hozzá, hogy Szántó a jugoszláv hatóságok tudtával előre készült az eseményre, mivel nyolc meghatalmazást és pár megbízólevelet is bemutatott a Választmánynak.¹⁰⁸

Jakabffy és Szüllő erélyesen tiltakozott a jugoszláviai magyar felvétel ellen, és sikerült elérniük, hogy formai okokra való hivatkozással jelentkezését elutasítsák.¹⁰⁹ Az eset azonban rámutatott a Kongresszus alapszabályának egyik fontos hiányosságára. Nevezetesen, a részt vevő képviselők legitimitásának nehezen tisztázható kérdésére. Az első kongresszus előkészítése során Ammende a kisebbségek országos szervezetei-

nek, legtöbb esetben pártjainak vezetőihez fordult a meghívóval. Ezután pedig az a szokásjog alakult ki, hogy az először megjelentek legitimitását elfogadottnak tekintették, a felvételre jelentkezőktől pedig elvárták, hogy hatékonyan működő szervezeteik legyenek, és az általuk képviselt csoport többsége ne legyen ellene a Kongresszuson való részvételnek. A jugoszláviai magyar képviselők ügyében egyfelől ugyan érvényben volt a szokásjog, másfelől azonban a Szántó által felmutatott dokumentumok elméletileg megfelelő legitimációs bázist igazoltak. Jakabffyék azzal érveltek az általuk árulónak tekintett politikus elismerése ellen, hogy Deákék nem mondtak le képviseleti jogukról, távolmaradásuk pedig egyértelműen állami beavatkozás következménye. Értelemszerű tehát, hogy marad a szokásjog: az először meghívott szervezet küldöttei képviselhetik a magyar kisebbséget.¹¹⁰ A vezetőségre erős magyar nyomás nehezedett. Végül a formai kritériumok be nem tartása (Szántó későn adta le a jelentkezési lapot) szolgáltatott ürügyet ahhoz, hogy megtagadják tőle a teljes jogú képviselést.¹¹¹

A Dísz tért persze nem érte teljesen váratlanul az esemény. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a nem sokkal korábban Jugoszláviából áttelepült Prokopy Imrét, volt főispánt, a Magyar Párt egykor ismert politikusát is kiküldték Genfbe azzal a céllal, hogy segítségére legyen az ott már megjelent magyar politikusoknak Szántó tervének keresztülhúzásában. Prokopy kitűnően ismerte a jugoszláviai viszonyokat, s áttelepülése után ő volt az, aki a magyar kisebbség sérelmeinek orvoslását követelő petíciókat összeállította, s elküldte a Népszövetség Titkárságára.¹¹² Prokopy csak „pót-küldöttként” volt jelen, s a háttérben igyekezett Szántót rábeszélni, hogy hagyjon fel a jugoszláv kormánnyal való együttműködéssel, s ne bontsa meg a magyar kisebbségen belül amúgy is csak nehezen megteremtett egységet.¹¹³ Szántó azonban felhívta a figyelmét arra, hogy szerinte a magyarság előtt nincs más út, mint az aktivitás, a kormánnyal való együttműködés. Késznek mondta ugyan magát alárendelni a régi pártvezetőségnek, arra azonban igényt formált, hogy egy esetleges politikai szervezetben ő is meghatározó szerepet kapjon. Prokopy beszámolt Jakabffynak, Strelitzkynek és Deáknak, valamint a szintén Genfben időző Patakynak megbeszéléseiről. A magyar politikusok egyhangúlag elutasították minden egyezkedést Szántóval, mivel a vele való kooperációt szükségtelennek és károsnak ítélték meg.

A külügyminisztérium és a miniszterelnökség a történeteket nem nézte jó szemmel, s az így előállt helyzet nem vetett jó fényt Ammendére sem.

Prokopy írásbeli beszámolója, valamint Pataky előtti szóbeli tájékoztatója pedig kifejezetten negatív megállapításokat tartalmazott a főtitkárról, akit képmutató, kétkulacos, megbízhatatlan embernek festett le.¹¹⁴ Bár Prokopyból kétségkívül az indulat beszélt, megállapításai Ammendével kapcsolatban valóban két fontos igazságra mutatnak rá: helyzeténél fogva a főtitkár kénytelen volt folyamatosan egyensúlyozni, hogy „vállalkozását” életben tartsa. Nemcsak a tagcsoportok között, hanem rajtuk keresztül a kormányok között is. A cél érdekében pedig egyáltalán nem rettent vissza a csúsztatásoktól, sőt esetenként a füllentésektől sem.¹¹⁵

Ettől kezdve a más pártokkal együtt betiltott Magyar Párt vezetősége minden évben időben megkapta az útleveleket, s képviselői nem hiányoztak többé egyetlen konferenciáról sem. A probléma azonban nem egyik pillanatról a másikra oldódott meg. Jakabffyn keresztül Budapest többször is Ammende tudomására hozta, hogy a magyar csoport részvételenek egyik előfeltétele a jugoszláviai politikusok időbeni megjelenése.¹¹⁶ Ammende ekkor mindig Wilfanhoz fordult, aki pedig elintézte a kitutazási engedélyeket Jugoszlávia bécsi követségén, illetve a jugoszláv külügyminisztérium kisebbségi ügyekért felelős osztályán keresztül.¹¹⁷

A harmincas évek legelején nemcsak a jugoszláviai magyarok kitutazása körül kialakult bonyodalmak borzolták a „magyar kedélyeket”, hanem a magyarországi szlovákok képviselőiténél frissen felvetődött kérdése is. Bár Ammende 1925 tavaszán készített emlékiratában a meghívandó kisebbségek között a magyarországi szlovákokat is feltüntette, a húszas években senki sem jelentkezett a népcsoportból, hogy hivatalosan is felvételét kérje a szervezetbe.¹¹⁸ Ennek egyszerű oka volt. A szlovák kisebbség szervezettsége még messze nem érte el azt a szintet, amit az egyébként szintén súlyos gondokkal küszködő magyarországi németeké. Anyanyelvhasználatuk a helyi közösségekre és az istentiszteletekre korlátozódott, az állam pedig mindent elkövetett annak érdekében, hogy az amúgy is egyre inkább teret nyerő asszimilációs trendet felgyorsítsa.¹¹⁹ Igaz ugyan, hogy létezett egy hivatalos szlovák szervezet, a Magyarországi Szlovák Közművelődési Társulat, ennek azonban vajmi kevés köze volt magához a kisebbséghez. Egyrészt nem fejtett ki érdemi tevékenységet, másrészt nem szerepelt valódi céljai között, hogy jelentős taglétszámú, országos hatókörű szervezetté nője ki magát. Épp ellenkezőleg, a miniszterelnökség arra használta fel, hogy saját embereit vezető pozíciókba ültetve elejét vegye egy valóban a kisebbség érdekeinek képviselőjét szem előtt tartó szlovák egyesület megalakulásának.¹²⁰ Nem meglepő tehát,

hogy ez a nem valódi érdekeket képviselő szervezet nem kérte felvételét a Kongresszus tagjai közé.

Ahogy nem volt véletlen, hogy a fenti szervezet nem nyújtott be felvételi kérelmet a Kongresszusnak, az sem tekinthető teljesen váratlan lépésnek, hogy a magyarországi szlovákok képviselőitének kérdése éppen 1930-ban került napirendre. 1929 augusztusában ugyanis négy amerikai szlovák szervezet egy-egy, a magyarországi szlovákok elnyomását felpanaszoló petíciót juttatott el a Népszövetséghez.¹²¹ A nemzetközi akció mögött természetesen a csehszlovák kormány állt. A magyar külügyminisztérium értesülései szerint Beneš elhatározta, hogy a magyarországi szlovák kérdés megpiszkálásával a magyar kisebbségek helyzetét folyamatosan napirenden tartó magyar kormányt kellemetlen helyzetbe hozza a nemzetközi porondon.¹²² Ennek fényében több mint valószínű, hogy a pozsonyi székhelyű, a Magyarországról áttelepült szlovákokat tömörítő egyesület, a *Jednota Slovakov z Madarska* a csehszlovák kormány intenciója alapján kérte felvételét a Kongresszusba.

Az emigráns szervezet tagságáért indított akció 1930. március 21-én kezdődött, amikor az ausztriai csehek két vezetője, Anton Machát és František Strnad egy bécsi kávézóban Wilfannal folytatott beszélgetésük során meggyőződtek arról, hogy a Kongresszus 1929-ben módosított alapszabálya értelmében lehetőség nyílt arra, hogy egy kisebbséget adott esetben külföldön élő személyek képviseljének.¹²³ A két politikus azonnal tájékoztatta a pozsonyi szervezetet a megbeszélés eredményéről. Wilfan még május folyamán felhívta a figyelmüket arra, hogy a felvételnek vannak formai kritériumai is, valamint, hogy tiszteletben kell tartaniuk a kérelmek benyújtására megállapított határidőt.¹²⁴ Az elismeréshez szükséges dokumentumokat azonban a *Jednota* csak augusztus 9-én, a határidő lejártá után adta postára.¹²⁵ Ezek után a főtitkár, ismét a bécsi csehek közreműködésével, tudatta a pozsonyiakkal, hogy a határidő be nem tartása miatt csupán megfigyelőként vehetnek részt a konferencián. A szervezet ilyen körülmények között nem küldte el képviselőit Genfbe.¹²⁶

A szervezet távolmaradása azonban nem jelentette azt, hogy a magyarországi szlovákok érdekeinek képviselője ürügyén indult akció egyszer s mindenkorra lekerült volna a napirendről. Ammende ezzel tökéletesen tisztában volt, hiszen ismerte az állami kisebbségpolitikák integráns részét képező instrumentalizációs törekvéseket. Nyilvánvalóvá vált előtte, hogy két tűz közé került. Egyfelől ugyanis a csehszlovákiai egyesület jelentkezését Wilfan és az ausztriai csehek is erőteljesen támogatták, más-

felől viszont biztos lehetett abban, hogy a magyar kormány nem hagyná szó nélkül a szervezet bekapcsolódását a Kongresszus munkájába. Nem véletlen tehát, hogy olyan megoldást igyekezett keresni, amely nem veszélyeztette a szervezetet. Ezért augusztus végén azzal fordult Macháthoz, hogy Jakabffy közlése szerint van Magyarországon egy békéscsabai szlovák esperes, aki az elmúlt parlamenti választáson a kormánypárt ellenében(!) indult, s aki a Magyar Kisebbség előfizetője.¹²⁷ A főtitkár szándéka a napnál világosabb volt: elhatározta, hogy az „ellenzéki”, tehát a csehszlovák kormánynak remélhetőleg megfelelő esperest megnyeri a Kongresszuson való részvételnek, s remélte, hogy a magyar kormány ezt a megoldást még mindig szívesebben látja, mint a pozsonyi emigráns csoport részvételét.

A források hiányossága miatt nem állapítható meg pontosan, hogy Ammende mikor lépett kapcsolatba Szeberényi Lajos békéscsabai szlovák esperessel, az azonban biztos, hogy már 1930. december elején értesítette a magyar külügyminisztériumot a pozsonyi emigránsok tervezett akciójáról.¹²⁸ Mivel a főtitkár viszonylag gyakran jelent meg Budapesten, s találkozóirol csak ritkán készültek feljegyzések, nem tudhatjuk, milyen mélységben és milyen gyakorisággal tájékoztatta, ha egyáltalán tájékoztatta magyar „tárgyalópartnereit” az ügy fejleményeiről. Április 9-én azonban már dokumentálhatóan figyelmeztette Khuen-Héderváryt a magyarországi szlovák képviselő rendezésének sürgősségére.¹²⁹ Két dolog biztosnak látszik: 1. Jakabffy felvilágosítását nem abból a célból adta Ammendének, hogy az az esperest felkeresse, 2. a főtitkár a külügyminisztérium és a miniszterelnökség előzetes engedélye nélkül bocsátkozott tárgyalásba Szeberényivel.

Szeberényi kezdetben késznek mutatkozott arra, hogy a magyarországi szlovákok képviseletében a Kongresszuson megjelenjen. Ammende rábeszélésére még a Bernolák Nándor által vezetett, budapesti székhelyű virtuális szervezetbe is belépett, sőt a neki felkínált választmányi tagságot is elfogadta.¹³⁰ A szervezettel szemben eredendően meglévő fenntartásai azonban az idő múlásával csak erősödtek, mivel igazolódni látta annak gyanúját, hogy az semmilyen lényegi tevékenységet nem fejt ki, s alapvetően csak eszköznek tekinthető a magyar kormány kezében. Ráadásul úgy érezte, hogy a miniszterelnökség sem nézné jó szemmel külföldi útját.¹³¹

Eközben a főtitkár mindent elkövetett azért, hogy a külügyminisztérium és a miniszterelnökség munkatársait meggyőzze az ügy rendezésének sürgős voltáról. Mikor azonban látta, hogy az idő rohamosan fogy, a ma-

gyar fél pedig csak halogatja a döntést, személyesen Bethlenhez fordult.¹³² Biztosította a miniszterelnököt a békéscsabai lelkész lojalitásáról, s arra kérte, hogy legalább a szlovák egyesület valamelyik vezetőjével együtt engedjék ki a következő konferenciára. Egyúttal a fejlemények kedvezőtlen alakulása esetére minden felelősséget elhárított magától. A kérdést végül maga Bethlen döntötte el július második felében: Szeberényi csak Bernolákkal együtt utazhatott Genfbe.¹³³

Közben azonban az idős szlovák politikus megelégtelte a bizonytalanságot, és július 12-én közölte Ammendével, hogy bár jelentkezési kérelmét benyújtja, nem jelenik meg személyesen a konferencián.¹³⁴ Döntését a miniszterelnökség vele szemben megnyilvánuló bizalmatlanságával, valamint a Bernolák-féle szervezet teljes elégtelenségével indokolta, melyet – mint mondta – Genfben nem hagyhatna szó nélkül. Ebben az esetben viszont számolnia kellett volna azzal, hogy Magyarországon hazaárulónak bélyegzik. Döntését augusztus 8-án kelt levelében ismét megerősítette.¹³⁵

Ammende Szeberényi második levelének kézhez vétele után azonnal tájékoztatta Bethlent és Patakyt a fejleményekről.¹³⁶ Igyekezett őket meggyőzni arról, hogy ennek a lépésnek rendkívül kedvezőtlen sajtóvisszhangja lesz, s hogy azt a csehszlovák propagandagépezet a legmesszebbmenőkig ki fogja használni Magyarország lejáratására.¹³⁷ Megpróbálta rávenni őket, hogy utasítsák Bernolákot arra, hogy személyesen kérje fel az idős szlovák politikust a részvételre, amivel egyszersemind annak aggályait is eloszlatná.

Nincs írásos nyoma annak, hogy történt-e bármiféle egyeztetés Szeberényivel. Feltehető azonban, hogy létrejött egy előzetes megállapodás, mert Bernolák azzal számolt, hogy vele együtt a békéscsabai esperes is kiutazik Genfbe.¹³⁸ Szeberényi azonban betegségére hivatkozva táviratban mentette ki magát a Kongresszus vezetői előtt. Így meglehetősen komplikált helyzet állt elő. A pozsonyi emigránsok és Szeberényi időben leadták jelentkezési kérelmüket, s csatolták hozzá a szükséges dokumentumokat is. Bernolák azonban figyelmen kívül hagyta az időbeli korlátot – viszont megjelent Genfben. A választmányi ülésen ezért kemény alkudozás kezdődött. Jakabffy eleve elutasította a pozsonyi csoport felvételét, Wilfan pedig nem volt hajlandó elismerni Bernolákot, aki, azonkívül, hogy késve juttatta el jelentkezését a főtítkárhoz, állítólag nem is tudott szlovákul.¹³⁹ Végül kompromisszumos döntést hoztak: mivel Szeberényi egészségi állapota miatt nem tudott Genfbe utazni, s nem hivatkozott a

kormány nyomására, ezért elutasították a pozsonyiak jelentkezését. Ugyanakkor azonban Bernolák tagságát sem ismerték el, a formai kritériumok figyelmen kívül hagyása miatt.

Az ügy azonban ezzel még nem került nyugvópontra. Strnad ugyanis, bár nem utalt a felvétel körüli botrányszagú eseményekre, felszólalásában nagyon kemény kritikát gyakorolt a magyar nemzetiségpolitika felett: „A magyarországi szlovák kisebbség, mely a hivatalos statisztikai adatok szerint 148 000 lelket számlál, ha kinyomtatnák helyzetjelentését, nem tudna sokat mondani kulturális állapotáról. Reméljük, hogy ez meg fog változni. Nincs saját újságja, nincsenek saját iskolái, oktatási intézményei, nincs politikai szervezete sem. Egyedül az egyházak közösség-építő tényezők. Ha e kisebbségek helyzete a kiadandó publikációban ábrázolva lenne, az mindenesetre nagyon hasznos lenne a szomszédállamokban uralkodó viszonyokkal való összehasonlítást tekintve.”¹⁴⁰

Bár Ammende érthetően megnyugodott a rendezvény végén, Strnad hozzászólásából is láthatta, hogy a „szlovák kérdés” még nem tekinthető lefutottnak, ezért folytatta akcióját a külügyminisztérium és a miniszterelnökség felé Szeberényi hivatalos támogatásának megszerzése érdekében. Nem sok eredménnyel. A helyzet kísérteties hasonlóságot mutatott az előző év eseményeihez, de ha lehet, még tovább romlott. Bernolák ugyanis április folyamán lemondott az egyesület elnöki tiszteréről, többek között arra hivatkozva, hogy Szeberényi őt Genfben – ígérete ellenére – cserbenhagyta, s ezzel kiszolgáltatotta a belföldről és külföldről érkező kritikáknak.¹⁴¹ Ráadásul a miniszterelnökség fenntartásai is csak fokozódtak a békéscsabai esperessel szemben, mivel Bernolákra feltétlenül szükségük volt.¹⁴² Ammende ezért megpróbálta a jugoszláviai magyar Deák Leót is megnyerni célja támogatására.¹⁴³ Nem véletlen, hogy éppen őt kereste fel, hisz az előző évben az ottani magyar küldöttek is hasonló problémával néztek szembe Szántó Gábor jelentkezése idején. Nem valószínű azonban, hogy Deák, azonkívül, hogy tájékoztatta a magyar követet Ammendével folytatott beszélgetéséről, bármit is tett vagy tehetett volna Szeberényi érdekében. Emellett az MNNE vezetőit is igyekezett a főtitkár csatornába állítani. Bleyer ennek érdekében megbeszélést kezdeményezett Gratz Gusztávval, hogy a szlovák kisebbség képviselőivel, valamint a szlovák helyzetjelentéssel kapcsolatos kérdéseket átbeszélgjék.¹⁴⁴

Hogy Ammende a helyzetet milyen súlyosnak ítélte, jól bizonyítja, hogy június 7-én három levelet is küldött Budapestre. Egyet Patakynak, egyet Apornak, egyet pedig Khuen-Hédervárynak.¹⁴⁵ A két utóbbihoz

csatolta Patakynak írt levelének másolatát is, amely részletesen elemezte a kialakult viszonyokat. Ebben közölte az államtitkárral, hogy ha Szeberényi bármilyen okból nem utazna el Bécsbe, csak akkor fogadhatnák el más Magyarországról érkező delegált jelentkezését, ha Szeberényi írásban közölné, hogy egészségi állapota tartotta vissza az utazástól, s a helyette kiutazó személy magával hozná az esperes írásbeli meghatalmazását. Ez a megoldás sem fogná ki azonban a szelet a csehszlovák propaganda vitorláiból, ezért a legjobb megoldásnak azt tartaná, ha Szeberényit – a legmagasabb szinten – rábeszelnék az utazásra.¹⁴⁶

Június első felében Bernolák felkereste Szeberényit békéscsabai otthonában, minden bizonnyal a miniszterelnökség utasítására.¹⁴⁷ Közölte vele, hogy a következő évben reformok várhatók az oktatás terén, s az általa vezetett szervezet is megújul. Egyúttal felkérte, hogy vegyen részt a szervezet tudományos munkájában. Az esperes szkeptikusan fogadta az elnök közeledését, de nem zárkózott el teljesen előle. Bernolák megbeszélésükön a Kongresszus bécsi ülésének kérdését nem vetette fel. Szeberényi a találkozóról értesítette Ammendét, s tudatta vele, hogy a következő héten Budapestre utazik. Nem tudni, hogy a fővárosban kívül találkozott, az azonban bizonyos, hogy tárgyalásai nem hozták meg az általa remélt eredményt. Ezért ebben az évben sem utazott el a konferenciára, s hasonlóan 1931-hez, ekkor is betegségére hivatkozva, táviratban mentette ki magát.¹⁴⁸

Ezután a magyarországi szlovákok ügye egyszer s mindenkorra lekerült a napirendről. Sem az évenként kiadott kongresszusi beszámolókból, sem Wilfan hagyatékában, sem pedig a magyar külügyminisztérium iratai között nem találunk feljegyzéseket a kérdésről. Feltűnő azonban, hogy az ausztriai csehek ettől kezdve szigorúan csak egy személlyel képviselték magukat az évenkénti üléseken, s 1935 után, a német befolyás további erősödésével, a Szudétanémet Párt képviselőinek megjelenésével egy időben, távolmaradtak a Kongresszustól, s csak a müncheni egyezmény után tértek oda ismét vissza.¹⁴⁹ Az eset azonban Ammende és a magyar kormánysszervek kapcsolatára is rányomta bélyegét: a magyarországi szlovákok képvisellete érdekében kifejtett tevékenységét nem felejtették el neki.

6.2.3 A magyar és német kisebbségek együttműködésének kérdése az utódállamokban

A magyar külügyminisztérium és a miniszterelnök számára Ammende kongresszusalapítási terve nemcsak várható propagandaértéke miatt tűnt jó befektetésnek, hanem azért is, mert remélhető volt, hogy egy ilyen jellegű szervezet sikeres működése esetén katalizátor szerepet tölthet be a német és magyar kisebbségi pártok évek óta áhított stratégiai együttműködésének megteremtésében.¹⁵⁰ Bár a német kisebbségek helyzete a három utódállamban messze nem volt egyforma, egyikük politikai elitje számára sem volt magától értetődő, hogy kapcsolatait túlságosan szorosra fűzze a magyar pártokkal. Attól tartottak ugyanis, hogy ezzel a többségi társadalom politikai elitjének szemében a törekvéseikről kialakult kép összemósodik a magyar kisebbségek nyilvánvalóan revizionista céljaival. Ennek az alapállásnak a kialakulásában több ok is közrejátszott. Romániában és Jugoszláviában a németiség – függetlenül a határok múltbeli s esetleges jövőbeni mozgásától – földrajzi elhelyezkedése folytán örökös kisebbségi sorsra rendezkedett be. Többségükben az impériumváltás nem okozott olyan fokú érzelmi megrázkódtatást, mint a többségi népből egyik napról a másikra kisebbségi sorba kerülő magyarságnál. Politikai elitjük érthetően igyekezett gyorsan alkalmazkodni az új helyzethez, s arra törekedett, hogy a német kisebbségek számára minél több kedvezményt csikarjon ki abból a tényből, hogy az új államokban a magyar irredentizmustól való félelem miatt a kormányok mindenekelőtt a magyar kisebbségek gazdasági és társadalmi pozícióinak erőszakos gyengítésére törekedtek. Ez persze egyáltalán nem jelentette azt, hogy az új helyzetben a német kisebbségeket ne érték volna nagyon is komoly sérelmek, az azonban bizonyos, hogy mivel az államok nem látták volna szívesen a két kisebbség szoros összefogását, ezért elsősorban kulturális és/vagy oktatási téren valamivel nagyobb mozgásteret hagytak számukra, mint a magyaroknak.

A szomszéd államoknak ítélt területek német lakossága kapcsán mind a magyarországi, mind az utódállamokban élő magyar kisebbségi politikusok körében élénken élt az a mítosz, hogy a német kisebbségeknek a történelmi Magyarországon sokkal jobb dolguk volt, mint az újonnan alakult államokban. Sokáig magától értetődőnek vették ezért, hogy ugyanolyan szívesen látnák a területi revíziót, mint a magyarok. Ez a megközelítés azonban a problémát végletesen leegyszerűsítette, ráadásul nem is felelt meg teljesen a valóságnak. Figyelmen kívül hagyott ugyanis egy nagyon fontos tény: a bácskai és a bánáti német lakosság a világháború

előtti időszakban nagyon komoly „asszimilációs veszteségeket” könyvelhetett el, s jelentősen meggyengült identitással rendelkező kisebbségi közösséggé vált.¹⁵¹ Az új államokban viszont már önmagában az a tény, hogy a magyarsághoz való asszimiláció trendje megtört, komolyan hozzájárult a nemzeti identitás erősödéséhez. Ezt a tendenciát tovább erősítette, hogy az egyes utódállamok is szívesebben látták, ha a német közösségek összetartó ereje a magyarok rovására erősödik. Legalább ilyen fontos szerepet kapott azonban a folyamatban az a német külpolitikában megfigyelhető irányváltás, amely a bismarcki Németország ideje alatt tapasztalható közömbösséggel szemben egyre nagyobb figyelmet szentelt a régió német kisebbségeinek. Ennek megfelelően anyagilag is támogatta őket, ha nem is olyan mértékben, mint ahogyan azt azok szerették volna. Kánya 1930-as helyzetértékelése pontos volt, amikor a kisebbségekkel foglalkozó németországi társadalmi szervezetek hozzáállását a következőképpen foglalta össze: „A külföldi németiség sorsával foglalkozó tényezők elismerik ugyan, hogy a megszállt területek német kisebbségeinek gazdaságilag és közigazgatásilag rosszabb sorsuk van, mint volt a magyar uralom alatt; ezzel szemben azt tartják, hogy a nemzeti szempontból legfontosabb kulturális tekintetben azonban jelenleg több szabadságot élveznek.”¹⁵² Bár a társadalmi szervezetek és a külügyminisztérium között nemritkán komoly feszültség alakult ki, a Wilhelmstrasse sem tartotta volna előnyösnek, hogy a német kisebbségek a magyar közösségekhez kössék sorsukat.

Romániában és Jugoszláviában a német pártok korán rájöttek arra, hogy ha kisebbségeik sorsáért eredményesen akarnak lobbizni, akkor a helyhatósági és parlamenti választásokon célszerű szövetséget kötniük a nagy országos pártok valamelyikével, lehetőleg a hatalomra kerülésre legnagyobb eséllyel indulóval. Erre a stratégiára egyébként a jugoszláviai magyar párt is rákényszerült, de a romániai Országos Magyar Párt is kipróbálta.¹⁵³ Csehszlovákiában a kisebbségi politikai paletta sokkal tagoltabb volt. A németek és a magyarok is több párttal képviseltették magukat a törvényhozás két házában. A német pártok között nem alakult ki egység a követendő stratégia kérdésében. Voltak ugyan olyan pártjaik, amelyek a hatalommal mindenféle együttműködést elutasítottak, azonban a választások során mindig akadt olyan német párt, amelyik az aktivitásban, tehát a kormánnyal való együttműködésben kereste a megoldást.¹⁵⁴

Nem véletlen tehát, hogy a magyar és a német pártok között az 1925 és 1933 közötti időszakban az országgyűlési választásokon mindössze két-

szer kötetett választási kartell. 1925-ben a csehszlovákiai Magyar Nemzeti Párt és a Szudétanémet Agrárpárt működött együtt a választásokon, 1927-ben pedig a magyar és a német párt vezetői Romániában hívták fel választóikat, hogy közös listájukra szavazzanak. Az együttműködés azonban egyik esetben sem volt hosszú életű. Az MNP és az Agrárpárt között feszültség robbant ki amiatt, hogy utóbbi a magyar képviselőkkel való egyeztetés elmulasztásával két minisztert is delegált a kormányba, a magyar párt pedig ezek után fenntartotta magának a jogot, hogy az egyes törvényjavaslatok támogatásánál a parlamenti „klubétól” eltérő véleményt fogalmazzon meg, s a szerint is szavazzon. Ilyen körülmények között az együttműködés alig valamivel több mint másfél év után megszakadt.¹⁵⁵ A romániai kisebbségi blokkot pedig az új választások kiírása, a felek kölcsönös elégedetlensége és eltérő stratégiája miatt nem újították meg.¹⁵⁶

Bár a magyar elképzelések szerint működő kisebbségi blokkok elmaradása már önmagában véve is érzékenyen érintette a magyar politikusokat, az egyenesen felháborította őket, hogy a Szepességben és a Szatmár-vidéken német állami támogatással regermanizációs folyamatokat indítottak be. Ezek felett a csehszlovák és a román állam szemet hunyt.¹⁵⁷ A már jórészt asszimilálódott és részben magyar pártokra szavazó lakosság esetleges „visszanémetesedése” ugyanis csökkentette volna a revíziós törekvések társadalmi bázisát.

Nem maradtak fent olyan dokumentumok, amelyek bármiféle utalást tartalmaznának arra nézvést, hogy a magyar külügyminisztérium Ammendével szemben elvárásokat fogalmazott volna meg a német és magyar kisebbségek együttműködésével kapcsolatban. Feltűnő azonban, hogy a főtitkár jelentéseiben viszonylag sűrűn kitért az utódállamok német kisebbségeire, illetve a kisebbségek lehetséges együttműködésének kérdésére. Ammende helyzete ebben az összefüggésben egyáltalán nem volt könnyű, hiszen tökéletesen ismerte mind a német, mind a magyar pártok elképzeléseit a jövőről. Jungerth a magyar kormánykörök álláspontját a csehszlovákiai Szudétanémet Agrárpárt kormányba lépése kapcsán határozottan a tudomására is hozta, amikor közölte vele, hogy a németek maguk kompromittálják a Kongresszus eszméit a két miniszteri tárca elfogadásával. A nyilvánvalóan zavarban lévő Ammende erre mindössze annyit tudott válaszolni, hogy ő majd tesz róla, hogy az aktivitást választó párt ne segítsen a „cseheknek” a nemzetállami gondolat megerősítésében. A magyar követ a Dísz térnek következőképpen indokolta fellépését: „Ezt az egész ügyet Ammendének azért hoztam fel ilyen formában, hogy meg-

nehezítsem a német csoportoknak azon törekvéseit, miszerint ők a kiséntente államaiban alkalomadtán a többi kisebbségeket cserbenhagyva a kormányokkal való paktálás és jó barátság alapján a többi nemzeti kisebbségekkel szemben helyzetüket javítsák, és így az egy fronton való küzdelmet feladják.”¹⁵⁸ Ez a Jungerth-jelentés a külügyminisztérium álláspontját is tükrözte. Feltűnő, hogy a követ a csehszlovákiai német pártpaletta tagoltságát lényegében figyelmen kívül hagyta, s beszámolójában nem egy konkrét pártról beszélt, hanem sommásan a csehszlovákiai németekről. Ez azonkívül, hogy a kérdés leegyszerűsített szemléletét tükrözte, arra is rámutatott, hogy a magyar diplomata szemében a kívánatosnak tartott – de a gyakorlatban valójában sohasem létező – egység akármilyen szintű megbontása a „közös érdekek” elárulásának számított.

A csehszlovákiai német pártok stratégiája egy-egy megjegyzés erejéig a későbbiekben is szóba került Ammende Khuen-Hédervárynak küldött leveleiben, anélkül azonban, hogy a főtitkár a tájékoztatáson kívül bármit is ígért (ígérhetett) volna.

Jugoszláviában a főtitkár legfontosabb ilyen jellegű akciójára 1927. május közepén került sor, amikor is Zomborban, Deák lakásán a magyar politikusok és Kraft, a német párt vezető személyisége között igyekezett közvetíteni a közelgő parlamenti választások alkalmával.¹⁵⁹ Utazása végeztével arról számolt be, hogy a magyar és német politikusok előzetesen megállapodtak abban, hogy pártjaik a jövőben összehangolják politikai lépéseiket, s ennek előkészítésére egy bizottságot hoznak létre, amely az érdekeltek képviselőiből állna. A terv azonban – nem utolsósorban a magyar politikusok helyzetértékelése miatt – kútba esett. A pártok ugyanis csak úgy láttak esélyt a parlamentbe kerülésre, ha valamelyik országos párt támogatójaként vesznek részt a választási küzdelemben.

A Kongresszus keretei között a németek és magyarok ugyan együttműködtek egymással, de a kongresszusi tagság az országokon belüli pártközi együttműködést egyáltalán nem segítette elő. A húszas évek második felében azonban mégis történt két olyan kísérlet, amely a Kongresszus által megteremtett kapcsolati háló nélkül biztosan nem jöhetett volna létre.

Rudolf Brandsch, a romániai szász politikai élet egyik meghatározó személyisége, az Európai Német Népcsoportok Szövetségének elnöke 1927. december közepén felvetette egy, az utóállamokban élő német és magyar kisebbségek részvételével szervezendő tanácskozás ötletét.¹⁶⁰ A megbeszélésnek az lett volna az elsődleges célja, hogy tisztázza a kisebbségek közt fennálló feszültségeket, és amennyiben ez lehetséges, el-

hárítsa az akadályokat a jövőbeni együttműködés útjából.¹⁶¹ A kapcsolatok koordinálására Brandsch célszerűnek látta volna egy állandó összekötő szerv létrehozását is.¹⁶² A romániai Országos Magyar Párt előzetesen kikerlte a magyar külügyminisztérium állásfoglalását. A Dísz tér ezt követően utasította a belgrádi és a prágai magyar követet, hogy informálják a magyar kisebbségek vezetőit a szász kezdeményezésről, és közöljék velük a külügyminisztérium pozitív állásfoglalását.¹⁶³ Az OMP Jakabffy, Baloghot és Jósikát jelölte ki arra, hogy részt vegyen a március végén Bécsben tervezett találkozón. Viszont a belgrádi magyar követnek nem sikerült felvennie a kapcsolatot a magyar képviselőkkel, mivel azok nem tartózkodtak a fővárosban, és amúgy sem mertek ellátogatni a követségre. Ammende azonban, aki Szabadkán, Zomborban, Nagybecskerekén és Újvidéken igyekezett meggyőzni a magyar és a német pártok képviselőit a tervezett találkozón való részvétel fontosságáról, a segítségére sietett.¹⁶⁴ Tárgyalásai eredményeként azt közölte a követtel, hogy német részről Kraft és Moser, magyar részről pedig Deák utazik Bécsbe.

A találkozó ötlete azonban nem jutott túl a tervezés fázisán. A romániai magyar párt ugyanis lemondta a megbeszélésen való részvételt, s a magyar diplomáciai csatornákat felhasználva arra kérte a többi magyar pártot is, hogy ők se tegyenek eleget a meghívásnak.¹⁶⁵ A román kormány ugyanis időközben elrendelte, hogy a Szatmár-vidék telepes községeiben a német legyen az állami oktatás nyelve, mire a magyar párt képviselői felkérték német kollégáikat, hogy velük együtt követeljék a kormánydöntés visszavonását. Mikor azok erre nemet mondtak, a magyar pártvezetőség – amúgy is a németek „mesterkedését” sejtve az ügy háttérében – a bécsi találkozón való részvétel ellen foglalt állást.¹⁶⁶

A fiasco ellenére a romániai német, magyar, zsidó, ukrán és bolgár küldöttek augusztus 30–31-én, a Kongresszus keretei között megbeszéléseket folytattak egymással. A tárgyalás eredményét írásba foglalták, s a konferencia hallgatósága előtt Wilfan elnökkel felolvastatták.¹⁶⁷ A márciusi német–magyar vitát az a fejlemény szorította háttérbe, hogy a román miniszterelnök egy törvényjavaslat beterjesztését helyezte kilátásba, amelynek tárgya a nemzeti kisebbségeknek nyújtandó státútum lett volna. A Kongresszuson részt vevő küldöttek – természetesen lojalitásukról biztosítva a román államot – kifejezték abbéli reményüket, hogy a kormány a tervezet benyújtása előtt egyeztet a kisebbségi csoportok vezetőivel. Emellett elhatározták, hogy kapcsolataikat a jövőben szorosabbra fűzik, s az egyeztetések megkönnyítésére egy nemzeti kulturális

ügyekkel foglalkozó munkaközösséget hoznak létre. A formalizált együttműködés gondolata azonban nem valósult meg. 1928. november 9-én ugyanis a nemzeti parasztpárti Iuliu Maniu kapott megbízást kormányalakításra és a választások levezénylésére. A német politikusok ugyan megosztottak voltak a választási szövetség kérdésében (a szászok egy része a magyarokkal kialakított kisebbségi blokk fenntartása mellett foglalt állást, a bánáti svábok vezetője a Nemzeti Parasztpárttal való kartellt szorgalmazta), végül a németek a román párt mellett döntöttek, s ez megpecsételte a további együttműködés sorsát.

A magyar politikusok fenntartásai tovább nőttek, amikor az augusztus 31-i megállapodást aláíró Brandsch – egyébként a szász képviselők többségének véleményével szemben – egyik 1929-es parlamenti felszólalásában arról beszélt, hogy a korábban beígért kisebbségi törvénynek nem egységesen, hanem differenciáltan kell kezelnie a romániai kisebbségeket.¹⁶⁸ Elképzeléseit 1930. december 4-én, egy a *Bukarester Tageblatt*-ban megjelent írásában konkretizálta, ami óriási vihart kavart elsősorban a magyar, de a szász politikai elit körében is. Már az írás címe is sokatmondó volt: *Veszedelemes barátok*.¹⁶⁹ Cikkében különbséget tett a lojalis és a határrevízióra törekvő kisebbségek között, majd a kilátásba helyezett kisebbségi törvényt szem előtt tartva a következőket írta: „Komolyan elhíszí bárki is közülünk, hogy egy törvény végrehajtása – és teljesen mindegy, hogy az egy kerettörvény vagy általános kisebbségi törvény – nem tesz különbséget például a németek és a magyarok közt? Nem teszünk-e magunk is lépten-nyomon különbségeket?” Bár a Német Parlamenti Párt elhatárolódott Brandsch nézeteitől, a szász politikus ezután menthetetlenül nemkívánatos személlyé vált a magyar politikai elit szemében.¹⁷⁰ Különösen, miután 1931. április 23-án elvállalta a kisebbségi államtitkár-helyettes tisztségét, amit a magyarok kezdettől fogva kirakatposztznak tartottak, s amitől semmi jót nem vártak.¹⁷¹

Nem Románia volt azonban az egyetlen utódállam, ahol a német kisebbség által kiharcolt, a magyar kisebbséget figyelmen kívül hagyó pozíciók szálkát jelentettek a magyar külügyminisztérium szemében. Az 1929. december 5-én elfogadott, a kisebbségek számára kedvezőtlen változásokat hozó jugoszláviai népiskolai törvényt a német kisebbségnek – a német állam hathatós támogatásával – az évek során sikerült négy rendelettel módosíttatnia.¹⁷² A módosítás azonban nem terjedt ki a jugoszláviai magyarságra.¹⁷³ Amikor a magyar vezetők Srkić minisztertől azonos jogokat kértek a magyar kisebbség oktatási hálózatának is, elutasító vála-

szát a magyar sajtó heves és igazságtalan kritikáival indokolta.¹⁷⁴ Deák ezért a kisebbségi szolidaritás kongresszusi eszméjére hivatkozva Wilfan közbenjárását kérte.¹⁷⁵ Nem tudni, hogy a Kongresszus elnöke lépett-e valamit az ügyben, de ez nem tűnik túlságosan valószínűnek. Nem első-sorban a magyar kisebbségekkel kapcsolatos fenntartásai miatt, hanem mert ennek valójában nem is lett volna értelme: a magyar kisebbség mögött ugyanis nem állt olyan erős „védhatalom”, mint a német mögött.

A jugoszláviai németeknek nyújtott kedvezményekről Ammende is elismerően nyilatkozott az 1931-es kongresszuson, azt azonban nem tette hozzá, hogy a német kisebbség oktatási helyzetének javulása nem járt együtt a többi kisebbség követeléseinek hasonló szintű kielégítésével.¹⁷⁶ Az elért eredményt beszédében a kisebbségek közötti szolidaritásnak tulajdonította, aláhúзва Wilfan és Besednjak évek óta tartó „önzetlen segítségét” az ügyben. A jugoszláviai magyarok kiutazása körüli mizéria miatt amúgy is felpaprikázott Prokopy jelentésében helyre tette Ammende kijelentését: a tények tudatos meghamisításának nevezte, aminek mindössze az volt a célja, hogy a német külügyminisztérium és a német gazdaság nyomásgyakorlásának tényét elfedje a hallgatóság előtt.¹⁷⁷

A főtitkár egyre hangsúlyosabbá váló német orientációjára ekkor már több jelentés is felhívta a magyar külügyminisztérium figyelmét. A belgrádi magyar követ már 1928 januárjában figyelmeztette Budapestet, hogy Ammende erősen német befolyás alatt áll.¹⁷⁸ Még ugyanezen év szeptemberében hasonlóképpen nyilatkozott Szüllő is.¹⁷⁹ De ez volt a véleménye Jungerthnek is, aki 1929. október 25-én a következőket jegyezte fel naplójába: „Ammende magatartásából azt a benyomást nyertem, hogy az egész akció a Wilhelmstrasse befolyása alá került... Az egész ügy és annak organizációja fegyver lett bizonyos tekintetben a Wilhelmstrasse kezében.”¹⁸⁰

A két magyar követ mindössze benyomásait rögzítette, s nem kutatta Ammende számukra nyilvánvaló elkötelezettségének mozgatórugóit. Szüllő azonban igyekezett „mélyebbre ásni”, s a főtitkár anyagiasságát sejtette német orientációjának hátterében.¹⁸¹ Megállapítása azonban, amellet, hogy a főtitkár jellemének negatív megítélését tükrözte, teljesen egyoldalú volt. Kétségtelen, hogy Szüllő helyzetértékelésének volt némi alapja, hiszen az *Auswärtiges Amt* valóban a húszas évek vége felé döntött a Kongresszus anyagi biztosításáról, s Ammendének feltétlenül figyelembe kellett vennie a szervezet életben tartását lehetővé tevő „támogatók” érdekeit. A csehszlovákiai politikus azonban jelentésében figyelmen kívül hagyta a kérdés szubjektív összetevőjét. Ammende ugyanis, bár kétségkívül egy nemzetisé-

gek felett álló szervezet főtitkára volt, nem vetkőzhetett le – s feltehetően nem is akarta levetkőzni – német kisebbségi mivoltát. Nem kérdőjelezhető meg, hogy a Kongresszus tényleges első embereként nemzetközi szinten az összes európai kisebbség érdekében lépett fel, de bizonyos, hogy a színpalak mögötti tevékenységében gyakran felhasználta pozícióját a német kisebbségek helyzetének javítására. Jugoszláviában például nemcsak az 1929-es népiskolai törvény visszavonásához szeretett volna maga is hozzájárulni, hanem már 1928-ban tárgyalásokat kezdeményezett a szlovéniai német és az ausztriai szláv kisebbségek vezetőivel, valamint az érintett kormányok funkcionáriusaival is, hogy a két kisebbség a reciprocitás talaján személyi elvű kulturális autonómiát kaphasson.¹⁸² A magyar külügyminisztérium figyelmét pedig a Magyarország ellen irányuló németországi sajtótámadások összefüggéseibe ágyazva többször is felhívta a magyarországi német kisebbség oktatásügyének elégtelen voltára.¹⁸³

Bár Ammende budapesti kapcsolatai előtt folyamatosan a német és magyar kisebbségi együttműködés megteremtésének szükségességét hangsúlyozta, valószínű azonban, hogy a harmincas évek elejétől már egyáltalán nem volt meggyőződve a kisebbségi pártok lépéseinek összehangolhatóságáról.¹⁸⁴ 1930 végén a német külügyminisztérium számára készített ugyanis egy nagylélegzetű feljegyzést a német kisebbségpolitika feladatairól, s ennek függelékében rövid áttekintést nyújtott a közép-európai államok német kisebbségeinek helyzetéről.¹⁸⁵ Feltűnő, hogy egyik utódállam esetében sem tett javaslatot arra, hogy a német kisebbségi pártok működjenek együtt a helyi magyar politikai szervezetekkel. Elvileg nem zárható ugyan ki, hogy a főtitkár a *Wilhelmstrasse* elutasító álláspontját ismerve egyszerűen kerülte a témát, mégis sokkal valószínűbb, hogy erre az időre már ő is belátta, hogy ilyen együttműködést maguk a német pártok sem tartanak kívánatosnak.

JEGYZETEK

¹ Welcbeck jelentése a német külügyminisztériumnak. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60462, Számozatlan.

² Uo.

³ A külügyminisztérium utasítása Jungerthnek. Budapest, 1925. december 12. MOL, K 64. 1927-47 (503/1925).

⁴ Ammende levele Jakabffynak. Pernaú, 1925. december 21. MOL, K 64. 1927-47 (34/1926).

⁵ Ammende levele Wilfannak. Reval, 1926. március. BA, N 1.250, Fasz. 5. 129.

⁶ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. január 3. MOL, K 64. 1927-47 (34/1926).

⁷ A külügyminisztérium utasítása Jungerthnek. Budapest, 1926. február 22. MOL, K 64. 1927-47 (34/1926).

⁸ Politikai osztály. Pro domo. Budapest, 1926. április 15. MOL, K 64. 1927-47 (198/1926).

⁹ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. március 29. MOL, K 64. 1927-47 (213/1926).

¹⁰ Uo.

¹¹ Baranyai 1926. július 6-án azt írta Ammendének Párizsba, hogy teljesen természetes törekvésnek tekinthető, ha a Kongresszus nemcsak egy mozgalom (Bewegung) akar lenni, hanem egy szervezet (Organisation). MOL, K 107. 1927-16/13-816.

¹² Junghann beszámolója a második kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464. Számozatlan.

¹³ Uo. A kongresszuson egy Brandsch vezette albizottság tett javaslatot egy lényegében közlönynek számító kiadványra. E szerint abban nem jelenhettek meg sem helyzetjelentések, sem tanulmányok, sem állásfoglalások. Minden ilyen jellegű megnyilatkozás előtt Ammendének ki kellett volna kérnie a Választmány egyetértését. Ez utóbbi – németek által képviselt – elközelítést a Közgyűlés nem fogadta el. Bamberger-Stemmann: i. m. 225.

¹⁴ Flachbarth beszámolója a szervezeti kérdésekről. Sitzungsbericht... 1927. 141.

¹⁵ Uo. 142.

¹⁶ Junghann beszámolója a második kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464. Számozatlan.

¹⁷ Flachbarth jelentése Masirevichnek. Prága, 1927. február 7. MOL, K 64. 1927-47-78.

¹⁸ Ammende már 1926. október 30-án tájékoztatta Jungerthtet a majdani iroda személyzeti összetételéről. Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. november 4. MOL, K 64. 1927-47 (546/1926).

¹⁹ A Kongresszus kiadványait a német instrumentalizációs törekvések fényében részletesen ismerteti Bamberger-Stemmann: i. m. 203–233.

²⁰ Werner Hasselblatt: Denkschrift zur Anregung der Begründung einer Europäischen Gesellschaft für Nationalitätenrecht. (Feljegyzés egy Európai Nemzetiségi Jogi Társaság alapításáról.) Genf, 1927. augusztus. BA, N 1.250, Fasz. 2. Számozatlan.

²¹ Max Hildebert Boehm jelentése a német külügyminisztériumnak. Berlin, 1928. szeptember 7. PAAA, R 60467, Számozatlan.

²² Junghann beszámolója a második kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464, számozatlan.

²³ Ammende április végén arról értesítette Khuen-Héderváryt, hogy a német kisebbségek augusztus 1-jén indítandó lapjában lesz egy olyan rovat, mely a többi

európai kisebbség helyzetével foglalkozik majd, s melyet ő fog összeállítani. Közölte, hogy a magyar kisebbségek problémáiról is szívesen közöl majd híreket. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Budapest, 1927. április 25. MOL, K 64. 1927-47-181.

²⁴ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. január 3. MOL, K 64. 1927-47 (34/1926).

²⁵ Flachbarth beszámolója a szervezőbizottság üléseiről. Sitzungsbericht... 1928. 155.

²⁶ Hasselblatt: Satzungen der Europäischen Gesellschaft für Nationalitätenrecht (Az Európai Nemzetiségi Jogi Társaság alapszabálya). Dátum nélkül. BA, N 1. 250, Fasz. Számozatlan.

²⁷ Werner Hasselblatt: Denkschrift zur Anregung der Begründung einer Europäischen Gesellschaft für Nationalitätenrecht. (Feljegyzés egy Európai Nemzetiségi Jogi Társaság alapításáról.) Genf, 1927. augusztus. BA, N 1.250, Fasz. 2. számozatlan.

²⁸ Zamutali, a romániai oroszok törvényhozási képviselőjének javaslatait lásd Sitzungsbericht... 1930. 137–138; Sitzungsbericht... 1931. 136–138.

²⁹ Feljegyzés az Európai Nemzetiségi Kongresszus Népszövetséggel foglalkozó állandó bizottságának alakuló üléséről. (1932. október 4–5.) Dátum nélkül. BA, N 1.250, Fasz. 33. számozatlan.

³⁰ Kurt Graebe, a szervezőbizottság elnökének kiegészítése Jakobffy Elemér javaslatához. Sitzungsbericht... 1932. 92.

³¹ Jakobffy Elemér javaslata egy szakértői testület felállításának szükségességéről. Sitzungsbericht... 1932. 90–92. Jakobffy javaslatáról és annak mozgatórugóiról részletesen lásd a következő fejezetet.

³² Khuen-Héderváry feljegyzése Sulyokkal történt megbeszéléseiről. Budapest, 1929. február 6. MOL, K 64. 1924-27-110.

³³ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1.250, Fasz. 5. 406.

³⁴ Khuen-Héderváry feljegyzése Sulyokkal folytatott megbeszéléseiről. Budapest, 1929. február 6. MOL, K 64. 1924-27-110.

³⁵ Jakobffy Elemér jelentése az Országos Magyar Párt Nagytekintetű Elnökségének. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan; Szüillő Géza jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1937-47-408.

³⁶ A kérdésről részletesebben lásd a következő fejezetet.

³⁷ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1927. január 18. MOL, K 64. 1927-47-47.

³⁸ Bethlen utasítása Khuen-Hédervárynak. Budapest, 1927. április 26. MOL, K 64. 1927-47-223.

³⁹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Genf, 1927. szeptember 25. MOL, K 64. 1927-47-453.

⁴⁰ Ammende Khuen-Hédervárynak írt levelében beszámolt arról, hogy személyesen vette fel a kapcsolatot Danduranggal. A kanadai politikus nyilvános beszédét a főitkár annál is fontosabbnak tartotta, mert úgy vélte, hogy ezzel „morálisan

is kötötté vált” a kisebbségi kérdéshez. Dandurand témaválasztását többek közt annak tudta be, hogy a balti államok – közelebbről Észtország és Lettország – képviselőinek támogatásával sikerült a görög jelölt, Politis ellenében elnyernie a tanácstagságot. Ebben pedig, nyilvánvalóan túlzóan, a kisebbségek propagandájának nagy szerepet tulajdonított. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Genf, 1927. szeptember 25. MOL, K 64. 1927-47-453.

⁴¹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. január 14. MOL, K 64. 1928-47-42.

⁴² Schot: i. m. 201.

⁴³ Az 1928-as Közgyűlésen tanúsított német visszafogottságot Wezsäcker, a Népszövetségi osztály vezetője a következőképp magyarázta: „Programunk a Rajna-vidék kérdésében folytatott politikai megbeszéléseink és a leszerelés kérdésében képviselt álláspontunk miatt már épp eléggé le volt terhelve. A konkrét fellépést ezért későbbre halasztottuk. Az ez évi vita azonban kitűnő kiindulópontul szolgálhat a jövőbeni igényeknek.” Wezsäcker Freytagnak. Genf, 1928. szeptember 4. Idézi Schot: i. m. 204. 46. lábjegyzet.

⁴⁴ Carole Fink: Stresemanns Minderheitenpolitik 1924–29. In: Michalka-Lee: i. m. 383. Ammende erről az „örvendetes” fejleményről november 1-jén tájékoztatta Khuen-Héderváryt. MOL, K 64. 1928-47-669.

⁴⁵ Stresemann 1928-ban szélütést kapott, ezért hónapokon keresztül lényegében munkaképtelen volt.

⁴⁶ Schot: i. m. 207–208.

⁴⁷ Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1928. október 29. MOL, K 64. 1928-47-1363.

⁴⁸ Gütermann: i. m. 285.

⁴⁹ A tanácsülésről lásd Schot: i. m. 208–213.

⁵⁰ Bár az „ökölcsapás” rendkívül indulatos gesztus volt, kétség sem fér hozzá, hogy Stresemann korántsem volt annyira dühös, mint ahogy azt megjátszotta. Az energikus fellépés jórészt a külpolitikai vonalvezetése ellen irányuló erős németországi támadások leszerelését célozta. Marshall M. Lee: Gustav Stresemann und die deutsche Völkerbundspolitik 1925 bis 1930. In: Michalka-Lee: i. m. 359–360.

⁵¹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. december 13. MOL, K 64. 1928-47-757.

⁵² Wilfannak írott leveléből tudjuk, hogy találkozott a finn külügyminiszterrel, Procopé-val is. BA, N 1.250, Fasz. 5. 406.

⁵³ Ammende levele Reinebeck konzulnak. Dátum nélkül. (Beérkezett: 1929. február 22.) PAAA, R 60527, L 497516.

⁵⁴ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1.250, Fasz. 5. 406.

⁵⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. december 13. MOL, K 64. 1928-47-757. Ammende levele Reinebeck konzulnak. Dátum nélkül. (Beérkezett: 1929. február 22.) PAAA, R 60527, L 497516-L 497518.

⁵⁶ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1929. január 16. MOL, K 64. 1935-47 (37/1929).

⁵⁷ Khuen-Héderváry feljegyzése Sulyokkal folytatott megbeszéléseiről. Budapest, 1929. február 6. MOL, K 64. 1924-27-110.

⁵⁸ Jellemző a kisebbségek közötti bizalmatlanságra, illetve arra, a magyar résztvevők többségénél megfigyelhető meggyőződésre, mely szerint a Kongresszus valójában német és magyar ügy, hogy Sulyok elővigyázatlanul tartotta Schiemann, mivel az bejelentését a bécsi cseh, Drnát jelenlétében tette meg. Uo.

⁵⁹ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Helsinki, 1929. január 4. MOL, K 64. 1935-47 (28/1929).

⁶⁰ Schot: i. m. 227–229.

⁶¹ Wintgens: i. m. 456.

⁶² Denkschrift des Ausschusses der Europäischen Nationalitätenkongressen. (Az Európai Nemzetiségi Kongresszus Választmányának Memoranduma) Nation und Staat. 1929. május. 583–589.

⁶³ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1929. május 14. MOL, K 64. 1935-47 (413/1929).

⁶⁴ Szüllő jelentése a külügyminisztériumnak. Párizs, 1929. április 18. MOL, K 64. 1929-41-347.

⁶⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1929. május 14. MOL, K 64. 1935-47 (413/1929).

⁶⁶ Khuen-Héderváry feljegyzése a Sulyokkal folytatott megbeszélésekről. Budapest, 1929. február. 6. MOL, K 64. 1924-27-110.

⁶⁷ A határozat szövegét és elemzését lásd Wintgens: i. m. 461–463.

⁶⁸ Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1929. július 22. MOL, K 64. 1935-47 (575/1929).

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

⁷¹ Deák Leó: A Népszövetség és kongresszusunk jövő feladatai. Magyar Kisebbség, 1929. szeptember 16. 670–679.

⁷² A kongresszus alatt Ammendével folytatott megbeszélésekről lásd Jakabffy: Adatok... i. m. 28–29.

⁷³ Jakabffy szeptember 4-én a Keleti Újságnak (Románia) adott interjújában a következőképp foglalta össze a döntés jelentőségét: „Mostani kongresszusunk működésének első szakasza befejezést nyert... Öt év alatt odáig jutottunk, hogy az összes elméleti és elvi szempontokat teljes egyhangúsággal hoztuk és állapítottuk meg... most már a kongresszus munkássága második fázisát kezdetjük meg, és pedig az egyes kisebbségek helyzetképeinek bemutatását a nagy nyilvánosság előtt.” Keleti Újság, 1929. szeptember 4. 3.

⁷⁴ Függelék IV/5/ A szervezőbizottság beszámolója. 1. pont.

⁷⁵ Jakabffy: Adatok... i. m. 31.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ A linzi választmányi ülésről szóló információk Szüllőtől származnak. Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1930-47-288.

⁷⁸ Ammende levele Patakynak. Bécs, 1930. február 27. MOL, K 64. 1935-47 (121/1930).

⁷⁹ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1930. április 9. MOL, K 64. 1935-47 (121/1930).

⁸⁰ Jakabffy: Adatok... i. m. 31–32.

⁸¹ A magyar képviselőket felbátorította, hogy az 1930-as konferencián részt vevő Willoughby Dickinson és M. Boissier állítólag csalódásukat fejezték ki a kongresszus visszafogott hangneme, és a konkrétumok megtárgyalásának tudatos kerülése miatt. Uo. 32.

⁸² Ammende levele Kristóffynak. Bécs, 1933. február 18. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

⁸³ A kiadvány finanszírozásáról és utóéletéről lásd Bamberger-Stemmann: i. m. 216–224.

⁸⁴ A főtítkár arra kérte Khuen-Héderváryt, hogy a követség lehetőleg ne személyesen ossza szét a kért példányokat. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. október 5. MOL, K 64. 1931-47-745.

⁸⁵ Beneš véleményét összefoglalja Sabine Bamberger Stemmann: i. m. 224. Wasilewskij hasonló értelmű kritikájáról lásd Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1932. február 27. BA, N 1.250, Fasz. 5. 952.

⁸⁶ Ennek ellenére a 10. kongresszusra megjelent egy sokkal rövidebb terjedelmű, az előző megjelenés óta történt változásokat összefoglaló kötet. Emellett Ammende tervezte egy angol nyelvű, főleg az első kiadványra épülő könyv kiadását is. Ezt bejelentette a német és a magyar külügyminisztériumnak is, de ötlete sohasem valósult meg.

⁸⁷ Sitzungsbericht... 1930. 78–83.

⁸⁸ „Mindenkinek szíve joga, Kongresszusunkon kívül hogyan beszél, de Kongresszusunkon a kisebbségi problémák megoldását az államok keretein belül kell keresnünk.” Uo. 80.

⁸⁹ Az előadás és a vita jegyzőkönyvezett szövegét lásd: Sitzungsbericht... 1932. 125–129.

⁹⁰ Uo. 141.

⁹¹ Der Nationalitätenkongreß. Zwischenfall: Esterházy. (A Nemzetiségi Kongresszus. Közjáték: Esterházy.) Pester Lloyd, 1932. július 2. 3–4; Jakabffy: Adatok... i. m. 43.

⁹² Uo.

⁹³ Viharos jelenetekre került sor a kisebbségi kongresszuson Esterházy János beszédével kapcsolatban. Prágai Magyar Hírlap, 1932. július 2. 1.

⁹⁴ Der Nationalitätenkongreß. Zwischenfall: Esterházy. (A Nemzetiségi Kongresszus. Közjáték: Esterházy.) Pester Lloyd, 1932. július 2. 3–4.

⁹⁵ Wilfan és Esterházy. Prágai Magyar Hírlap, 1932. július 5. 1.

⁹⁶ Almásy Mihály: A bécsi kisebbségi kongresszus tanulságai. Prágai Magyar Hírlap, 1932. július 8. 1–2.

⁹⁷ Jakabffy: Adatok... i. m. 43.

⁹⁸ A. Sajti: i. m. 84.

⁹⁹ Jakabffy: Adatok... i. m. 32–33.

¹⁰⁰ Uo. 33.

¹⁰¹ Jakabffy: Adatok... i. m. 33.

¹⁰² Wilfan itt pontosította délelőtti bejelentését. Közölte, hogy a német kisebbség küldöttei esetében fel sem merült semmiféle probléma az útlevelekkel kapcsolatban. Sitzungsbericht... 1930. 28.

¹⁰³ Ammende levele Besednjaknak. Bécs, 1931. május 11. BA, N 1.250, Fasz. 5. 806.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. június 11. MOL, K 64. 1931-47-489.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Jakabffy: Adatok... i. m. 37.

¹⁰⁸ Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-46-712.

¹⁰⁹ Jakabffy: Adatok... i. m. 37.

¹¹⁰ Az akkori magyar álláspont rekonstruálható egy Wilfan által Jakabffynak írt levélből. Ez 1937-ből származik, s a magyarországi németek képviselők körül kirobbant vita kapcsán íródott, de visszautal a magyar képviselők 1931-es állásfoglalására is. Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1937. május 25. BA, N 1.250, Fasz. 8. 846.

¹¹¹ Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

¹¹² Csuka János: i. m. 401–405.

¹¹³ Prokopy „pót-küldötti” státusáról Ammende 1930. június 30-án egyezett meg Patakyval, délkelet-európai körútjának első napján. Ammende: Bericht über meine Reise nach Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien vom 1. bis 14. Juli 1930. (Beszámoló magyarországi, romániai, jugoszláviai és bulgáriai utazásomról. 1931. július 1–14.)/II. Teil: Ostpreussen, Litauen, Estland, Polen und die Gottschee./PAAA, R 60528, Számozatlan. A Szántóval folytatott beszélgetésről lásd Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Erre kitűnő példa a második kongresszus időpontjának kitűzése körüli vita kezelése. A német csoport azt szerette volna, ha a konferenciát a Népszövetség Közgyűlése után tartják meg. Ammende viszont attól félt, hogy a szervezet támadások keresztüztüze kerül, ha az összejövettel közvetlenül Németország népszövetségi felvétele után tartják meg. Ezért rábeszélte Wilfant, hogy közölje Schiemannal, hogy a szláv kisebbségek számára csak a Közgyűlés előtti időszak lenne elfogadható. Ezután Ammende már ennek megfelelően tájékoztatta Baranyai révén a kérdésben egyébként különvéleményt nem nyilvánító magyar külügyminisztériumot. Tényként állította be, hogy „egyes kisebbségek” számára elfogadhatatlan a német kisebbségek javaslata. Ammende levele Wilfannak.

Párizs, 1926. május 11. BA, N 1.250, Fasz. 5. 159; Ammende levele Baranyainak. Párizs, 1926. május. MOL, K 64. 1927-47 (268/1926).

¹¹⁶ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 10. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1174.

¹¹⁷ Wilfan levele Strelitzkynek. Bécs, 1933. július 4. BA, N 1.250, Fasz. 10. 578.

¹¹⁸ Eiler: i. m. 30.

¹¹⁹ A kérdésről lásd Tilkovszky Loránt: A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919–1945. Kormánybiztosi és más jelentések nemzetiségpolitikai céllal látogatott szlovák lakosságú településekről. Budapest, 1989.

¹²⁰ „A társulat működését újból felvenni kérő említett személyiségeknek [Szinyei-Merse István és Rakovszky Iván belügyminiszter – E. F.] a fő indokok, hogy tartani lehet attól, miszerint ilyen vagy hasonló társadalmi alakulás céljából a nem teljesen megbízható csonkahazai tótok körében bizonyos tömörülés történik, és mivel igen nehéz volna egy tót közművelődési egyesület alakítására irányuló kérelem elől elzárkózni, ha az említett társulat megszűnik, nemzeti szempontból kellemetlen szituáció állana elő... Az ügyosztály osztja ezt az érvelést, s a maga részéről ezen indokon kívül azért is életre hívandónak tartja az egyesületet, mert annak működése a mai vezetőség kezében semmiféle veszéllyel nem járhat.” Pro domo. (Pechány Adolf?) A Magyarországi Tót Közművelődési Társulat működésének újra működése tárgyában. Budapest, 1926. június 26. MOL, K 28. 1941-325-E 15148.

¹²¹ A Szeberényi-akcióról vö. Tilkovszky: Szeberényi... i. m. 528–533.

¹²² Uo. 529.

¹²³ Strnad levele Wilfannak. Bécs, 1930. december 12. BA, N 1. 250, Fasz. 3. Számozatlan.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Az ausztriai csehek és a pozsonyi szlovákok együttműködésére jól rávilágít, hogy az emigráns szervezet a hivatalos jelentkezést és a szükséges mellékletet nem egyenesen a Titkárságnak, hanem az Ausztriai Csehszlovák Kisebbségi Tanács elnökének, Machátnak küldte el. Ammende feljegyzése a Kongresszusra jelentkező csoportokról, illetve képviselőkről. Bécs, 1930. augusztus 20. BA, N 1.250, Fasz. 5. 693.

¹²⁶ Sitzungsbericht... 1930. Bevezető.

¹²⁷ Strnad levele Wilfannak. Bécs, 1930. december 12. BA, N 1. 250, Fasz. 3. Számozatlan.

¹²⁸ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1930. december 1. MOL, K 64. 1930-47-830.

¹²⁹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1930. április 9. MOL, K 64. 1931-47-314.

¹³⁰ Szeberényi levele Ammendének. Miskolc, 1931. július 12. BA, N 1.250, Fasz. 5. 706.

¹³¹ Uo.

¹³² Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1931. július 9. MOL, K 64. 1931-47-579.

¹³³ Kristóffy széljegyzete július 24-i dátummal Ammende Khuennak írt levelén. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. július 18. MOL, K 64. 1931-47-579.

¹³⁴ Szeberényi levele Ammendének. Miskolc, 1931. július 12. BA, N 1.250, Fasz. 5. 706.

¹³⁵ Szeberényi levele Ammendének. Békéscsaba, 1931. augusztus 8. MOL, K 64. 1935-47 (634/1931).

¹³⁶ Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1931. augusztus 10. MOL, K 64. 1935-47 (634/1931).

¹³⁷ A kérdéssel kapcsolatban sajtóháború robbant ki a csehszlovákiai magyar és cseh sajtó között. A Prágai Magyar Hírlap 1931. augusztus 29-én két cseh lap véleményét is ismertette. A cseh nemzeti demokrata Národní Politika szerint „ezen a kongresszuson is ki fog tűnni, hogy a legszebb és legjobb helyzetben van a magyarországi szlovák kisebbség, míg a legrosszabb sors a csehszlovákiai magyar kisebbséget érte. Más eredményt – úgymond – az Ammende- és Szüllő-féle rendezéstől nem is lehet várni.” A Lidové Noviny bejelentésére, mely szerint a pozsonyi szervezet Ludevít Hrdlicka képviseli majd, a PMH a következőképp reagált: „A Lidové Noviny közleménye után úgy látszik, hogy a magyarországi szlovákoknak kétféle képvisellete lesz Genfben: hivatalos és hívatlan. Hrdlicka tanár csakis az utóbbi lehet – lévén csehszlovákiai lakos. Különben megnyugtadjuk cseh lapársainkat, hogy a kisebbségi kongresszus elnöksége és plénuma is – ebben a kérdésben is – tárgyilagos lesz.” Ki képviseli Genfben a magyarországi szlovák kisebbséget? Szüllő Géza nyilatkozatának cseh visszhangja. Prágai Magyar Hírlap, 1931. augusztus 29. 2.

¹³⁸ Feljegyzés név nélkül. (Pechány?) Budapest, 1932. április 12. MOL, K 28. 1941-325-E 15148.

¹³⁹ Jakabffy: Adatok... i. m. 36–37.

¹⁴⁰ Sitzungsbericht... 1931. 56.

¹⁴¹ Feljegyzés név nélkül. (Pechány?) Budapest, 1932. április 12. MOL, K 28. 1941-325-E 15148.

¹⁴² „Tekintettel arra, hogy a szervezett egyesület taktikai eszközül szolgál a magyar kormány kisebbségi politikájának megvédésében, és Bernoláknál alkalmasabb személyiséget az elnöki tisztt betöltésére ezidőszert nem lehet találni, az ügyosztály tisztelettel javasolja, hogy a M. E. úr Öexcellenciája Bernolákot magához kértesse, és lemondásának visszavonására bírja.” Uo. Végül a miniszterelnökség intervenciójának köszönhetően Bernolák maradt az egyesület elnöke.

¹⁴³ Alth jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1932. május 27. MOL, K 64. 1932-41-322.

¹⁴⁴ Bleyer levele Gratznak. Budapest, 1932. június 24. MTA Történettudományi Intézet, Gratz Gusztáv iratai. 5. UDV, A magyar–német kérdés. A német segítség kérdéséről nem állnak rendelkezésre további források, így nem tudjuk, hogy a vezetők ténylegesen interveniáltak-e a miniszterelnökségen.

¹⁴⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Ammende levele Apornak. Ammende levele Patakynak. Bécs, 1932. június 7. MOL, K 64. 1932-41-340.

¹⁴⁶ Ammende levele Apornak. Bécs, 1932. június 7. MOL, K 64. 1932-41-340.

¹⁴⁷ A látogatásról Szeberényi számolt be Ammendének, aki a levelet másolatban eljuttatta Aporhoz. Ammende levele Apornak. Bécs, 1932. június 13. MOL, K 64. 1932-41-357.

¹⁴⁸ Sitzungsbericht... 1932. 165.

¹⁴⁹ Az Anschluss, a müncheni egyezmény, valamint az első bécsi döntés az ausztriai csehek számára is új helyzetet teremtett. Ezért Machát a Választmány 1938. december 17-i ülésén már ismét részt vett. Ezen többek között felmerültek a Birodalomhoz került csehek szervezeti kérdései is, és Machát közölte a jelenlévőkkel, hogy a cseh szervezetek központja minden valószínűség szerint Bécs lesz. Uexküll feljegyzése a Választmány 1938. december 17-i üléséről. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

¹⁵⁰ A német külügyminisztérium álláspontjáról lásd Tilkovszky Loránt: Németország és a magyar nemzetiségi politika. Történelmi Szemle, 1980. 1. sz.

¹⁵¹ Tilkovszky: A weimari Németország... i. m. 201.

¹⁵² Kánya jelentése a külügyminisztériumnak. Berlin, 1930. március 7. MOL, K 28. 1930-16-T 5374.

¹⁵³ A romániai Országos Magyar Párt is kötött választási megállapodást román pártokkal. Először 1923-ban, majd 1926-ban. Ezután azonban Bethlen György irányítása alatt az önálló indulás lett a párt választási stratégiája, különösen miután a németekkel alakított kisebbségi blokk 1928-ban felbomlott. Legközelebb csak 1938-ban kötött az OMP parlamenti választási megállapodást román párttal. Bárdi: A romániai magyarság... i. m. 37–44.

¹⁵⁴ A csehszlovákiai német pártok húszas évekbeli stratégiájáról lásd Ladislav Lipscher: Die parteipolitische Struktur der Minderheiten und ihre staatsrechtlichen Vorstellungen zur Lösung der nationalen Frage in der Tschechoslowakei (1928–1930). Bohemia, Band 22. 1981. 342–364.

¹⁵⁵ Masirevich jelentése a külügyminisztériumnak. Prága, 1927. július 11. MOL, K 64. 1927-7-332.

¹⁵⁶ A kisebbségi blokk történetéről lásd: Zsolt K. Lengyel: Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928. Verlag Ungarisches Institut, München, 1993. 367–381; Hildrun Glass: Zerbrochene Nachbarschaft: das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918–1938). Oldenbourg Verlag, München, 1996. 234–245.

¹⁵⁷ Az egykori észak-magyarországi területek német lakossága körében kifejtett német agitációs törekvéseket természetesen Szüllő is érzékelte: „A németek pedig mindenütt a magyarokban, különösen nálunk a Szepességben, Pozsony környékén és a Turócban levő sváboknál az alldeutsch mozgalomnak a kerékkötőjét látják.” Szüllő Géza jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok. A romániai Szatmár-vidéken kifejtett agitáció és társadalomszervezés temesvári német konzul által ellenőrzött folyamatának alapvetését teljes erővel támadta a Magyar Kisebbség. Cogitator 1928-ban több terjedelmes cikkben foglalkozott a vidék német telepeseinek történetével, népmozgalmi adataival, nemzeti identitásával.

A bukaresti német követ szerint a német állam 1926–28 között több mint 100 000 márkával támogatta a mozgalmat. A követ felhívta külügyminisztériuma figyelmét a visszánémetesítési program kétes eredményeire, s arra a nemkívánatos feszültségre, melyet az a magyar politikai körökben kiváltott. A bukaresti német követ jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1928. április 22. PAAA, R 96566, K 432414-K 432518.

¹⁵⁸ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. november 2. MOL, K 64. 1927-47 (547/1926).

¹⁵⁹ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1927. május 23. MOL, K 64. 1927-47-222.

¹⁶⁰ Villani jelentése a külügyminisztériumnak. Bukarest, 1927. december 19. MOL, K 64. 1928-47-190 (682/1927).

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Khuen-Héderváry feljegyzése Bethlennek. Budapest, 1928. február 9. MOL, K 64. 1928-47-190.

¹⁶³ Kristóffy utasítása Villaninak. Budapest, 1927. december 22. MOL, K 64. 1928-47-190 (682/1927).

¹⁶⁴ Forster jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1928. január 23. MOL, K 64. 1928-47-190 (108/1928).

¹⁶⁵ Kristóffy utasítása Forsternek. Budapest, 1928. március 21. MOL, K 64. 1928-47-190 (108/1928).

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ A megállapodás szövegét lásd Sitzungsbericht... 1928. 158–159.

¹⁶⁸ Glass: i. m. 244.

¹⁶⁹ Rudolf Brandsch: Gefährliche Freunde. (Veszedelemes barátok.) Bukarester Tageblatt. 1930. december 4.

¹⁷⁰ Jakabffy a Magyar Kisebbség 1931. január 1-jei számában ismertette Brandsch cikkét, s annak politikai hátterét, majd vezércikke végén a következő kérdést tette fel: „Vajon meggondolta-e a német kisebbségnek ez a politikusa, hogy ha bennünket – magyar kisebbséget – ő a kisebbségi jogok teljére érdemesnek nem tart, ugyanerre a sorsra ítéli az olaszországi, a szudéta- és a sziléziai német kisebbséget is, hiszen ha rólunk feltételezhető, hogy nálunk »a kisebbségi kérdés csak másodhelyre szorul és inkább mint agitációs eszköz jön tekintetbe«, ugyanez legalább is olyan mértékben áll az olasz, szudéta- és a sziléziai németségre is.” Jakabffy Elemér: „Veszedelemes barátok” vagy veszedelemes barát? Magyar Kisebbség, 1931. január 1. 1–6.

¹⁷¹ Jakabffy lapja ezután rendszeresen tudósított minden Brandschot érő szász kritikáról, a szász politikai eliten belül dúló harcról, majd elégedetten nyugtázta, mikor a Szász Néptanács 1932. november 22-én kizárta sorai közül a politikust. A szászok Brandsch ellen. Magyar Kisebbség. 1933. szeptember 16. 547–548; Brandschot kizárták az összes szász népi szervezetből. Magyar Kisebbség, 1933. december 16. 681.

¹⁷² Hans-Ulrich Wehler: Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die Deutsche Minderheit 1918–1978. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1980. 24–25.

¹⁷³ 1930-ban, az igazságügy minisztériumban folytatott tárgyaláson három miniszter is jelen volt, akik a kontaktszemélyként fellépő Ammendével egyenesen közölték, hogy a kormány által elfogadhatónak vélt módosítások szigorúan csak a német kisebbségre terjedhetnek ki. Ammende bizalmas feljegyzése dr. Milan Srškić, Boža Maksimović és Kumanudi miniszterekkel. Belgrád, 1930. február 6. BA, N 1.250, Fasz. 3. Számozatlan.

¹⁷⁴ Deák levele Wilfannak. Zombor, 1931. október 27. BA, N 1.250, Fasz. 7. 419.

¹⁷⁵ Uo. 418–420.

¹⁷⁶ Sitzungsbericht... 1931. 142.

¹⁷⁷ Prokopy Imre jelentése a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931-47-712.

¹⁷⁸ Forster jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1928. január 23. MOL, K 64. 1928-47-190 (108/1928).

¹⁷⁹ Szüllő Géza jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. Dok.

¹⁸⁰ Jungerth-Arnóthy Mihály hagyatéka. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. 972.f. 4. őe. 205. Bécs, 1929. október 25.

¹⁸¹ Szüllő Géza jelentése az 1933-as kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

¹⁸² Ammende: Zur Frage einer deutsch-jugoslavischen Annäherung. (A német–jugoszláv közeledés kérdéséhez.) Dátum nélkül, biztosan 1928-ban. BA, N, 1.250, Fasz. 2. Számozatlan.

¹⁸³ Ammende 1928. március 8-án átnyújtott egy feljegyzést Jungerthnek, melyben a német sajtó támadásait alapvetően arra vezette vissza, hogy a magyarországi kisebbségpolitikában megtorpantak a német kisebbség – elsősorban oktatásügyi – helyzetét konszolidálni kívánó reformok. Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1928. március 9. MOL, K 64. 1928-47-203.

¹⁸⁴ Ammende még 1930 májusában készített egy elemzést a magyar külügyminisztérium számára az utódállamokban uralkodó kisebbségi helyzetről, valamint a német és magyar kisebbségekről. A helyzetet mindkét fél számára egyformán rossznak ítélte, azt állította, hogy nincs valódi különbség a velük szemben alkalmazott állami stratégiák kérdésében. Amennyiben mégis volt némi különbség – így Ammende – az csak taktikai jellegű, és rövid távra szól. Nem lehet véletlen, hogy ezt az elemzést éppen akkor vetette papírra, amikor a magyar kormány a német kisebbségeket a kisebbségi szolidaritás elárulásával vádolta. A feljegyzés érdekessége, hogy Ammende nem beszélt a kisebbségi pártok utódállamokon belüli együttműködésének kérdéséről. Ammende jelentése a kisebbségi kérdésről és a német és magyar kisebbségekről az utódállamokban. Bécs, 1930. május 23. MOL, K 64. 1930-47-333.

¹⁸⁵ Ammende: Die gegenwärtige Situation in den einzelnen Staaten des Südstens. (Az egyes délkelet-európai államok jelenlegi helyzetéről.) Dátum nélkül. PAAA, R 60528, számozatlan.